

GESCHIEDENIS VAN RIETHOVEN

door

Peter Norbertus Panken

Ingeleid en bewerkt door Johan Biemans

Met Panken terug naar Riethoven

Deze ‘Geschiedenis van Riethoven’ is een van de manuscripten uit de nalatenschap van (school)-meester Peter Norbertus Panken (1819 - 1904) die niet eerder werden gepubliceerd. Men kan zich afvragen of dat misschien ook niet zijn bedoeling is geweest. Of is hij niet oud genoeg geworden om deze geschiedenis voor publicatie af te ronden?

Het originele manuscript bestaat uit een drietal cahiers, folioformaat en telt 134 pagina’s. Omdat de inkt grotendeels was verbleekt en onleesbaar dreigde te worden liet ik het manuscript in 1973 overtypen en heb het typoscript in januari 1974 aan de hand van het origineel - o.a. vanwege de oude spelling - woord voor woord gecorrigeerd.

Toen al werd een drukkerij benaderd voor een offerte, maar de hoge kosten - voor een te verwachten geringe oplage - maakten een uitgave destijds niet haalbaar.

Daarom doet het deugd dat de Stichting Vriendenkring Eicha nu een oplossing heeft gevonden om deze in eigen beheer tot stand gekomen uitgave te realiseren. En... om deze nu ter beschikking te stellen van de Vrienden, die het Eicha Museum door hun jaarlijkse bijdrage een warm hart toedragen.

Deze geschiedenis geeft op zichzelf ook een beeld van hoe geschiedschrijving in de tijd van Panken plaats vond. De meester heeft zich wellicht gespiegeld aan Ignatius Welvaarts, prior van de Postelse abdij die o.a. de *Geschiedenis van Reusel* te boek stelde.

Toch heeft het nog aardig wat werk en tijd gekost om deze uitgave rijp te maken voor publicatie. Zo ontbrak bijvoorbeeld een voorwoord of verantwoording van Panken waaruit zou blijken waar, wanneer en welke bronnen hij geraadpleegd heeft. Soms verwijst hij in een voetnoot naar ‘losse stukken op ‘t raadhuis te Bergeik’. Maar in zijn dagboek vinden we geen enkele aantekening daarover, terwijl hij toch gewend was alles wat hij deed nauwkeurig te vermelden.

Soms herhaalde of herschreef hij bepaalde fragmenten, willekeurig ergens in een van de drie cahiers ingevoegd. Zodoende heb ik de vrijheid genomen om van deze fragmenten de meest betrouwbare op te nemen of sommige gedeelten samen te voegen of weg te laten.

Om de leesbaarheid te bevorderen is een groot aantal afkortingen voluit weergegeven. Dat geldt o.a. voor vermelding van familienamen en de in voetnoten genoemde literatuur. Deze aanvullingen treft u aan tussen [ ] of voorzien met de initialen (jb).

Waar in de hoofdstukken sprake is van ‘monumenten’ die vandaag nog te bewonderen zijn heb ik enkele foto’s anno 2004 opgenomen.

Omdat de inhoudsopgave van Panken niet overeenkwam met het feitelijke aantal hoofdstukken en de benaming daarvan, heb ik ook deze moeten aanpassen.

Jammer dat van het derde cahier een aantal bladzijden aan de bovenkant door knaagdieren is beschadigd. Daarom zijn op deze bladzijden enkele regels niet meer compleet. Maar uit de context is de loop van het verhaal grotendeels wel begrijpelijk gebleven.

Het zou de meester plezieren dat we, nu we zopas herdacht hebben dat hij precies een eeuw geleden zijn laatste rustplaats vond aan de zonzijde van de Bergeijkse Sint Pieter, een van zijn geschiedenissen uit de vergetelheid halen, om nog eens in gedachten terug te keren naar het Rijthoven van weleer.

Bewerking en eindredactie

Johan Biemans

Bergeijk, december 2004

Inhoud

I	Ligging. Gehuchten. Naamsafleidingen. Huizen. Bevolking. Bestaanmiddelen. Oppervlakte.....	4
II	Burgerlijke gemeente. Wapen. Cijnsen. Tienden. Openbare Wegen	10
III	Heide en Vroente of Gemeen goed	13
IV	De Watergraanmolen. Rivier en Gehucht Keerschop of Keersip	16
V	Kerkelijke geschiedenis. Moederkerk. Verdrinking van den godsdienst. Schuurkerk. Parochiekerk.....	20
VI	Lui – en Torenklokken. Kerkhof. Pastorie. Dorpsgilde	30
VII	Voormalige inkomsten der Kerk	35
VIII	Lijst der Pastoors met bijzonderheden	37
IX	Onderwijs. School. Schoolhuis. Schoolmeesters	43
X	Voorname gebeurtenissen en lotgevallen.....	47
XI	Ontdekte oud- en merkwaardigheden. Legendes.....	54
XII	Voorname personen hier geboren.....	62
XIII	Andere geestelijken hier geboren	96
XIV	Een beroemd geneesheer hier geboren.....	100
XV	Adellijke geslachten of familieën.....	104
XVI	Bierbrouwerijen. Fabrieken.....	107
XVII	[Zoenbrieven]	109

I. Ligging. Gehuchten. Naamsafleidingen. Huizen. Bevolking. Bestaansmiddelen. Oppervlakte.

Deze gemeente paalt Noord aan de gemeente Veldhoven, Oost aan Waalre en Dommelen, Zuid-Oost aan Westerhoven, Zuid-West aan Bergeik, West aan Eersel, Noord-West aan Steensel, gemeente Duizel c.a.

Behalve het dorp of de kom Riethoven bevat ze de gehuchten: Voort, Waalwijk of Walik, Boschhoven, Heiëreind of Haarëind, Hobbel, Broekhoven en een gedeelte Keersip

Sedert de oudste tijden draagt het dorp den naam van Rijthoven naar een klein beekje de Rijt, in de wandeling 'Het Rijtje' geheeten.

Ten Zuiden van Riethoven ontstaan, loopt het met eene noordoostelijke, en vervolgens in eene oostelijke richting naar den Keersipschen molen, waar het zich in de Keersop ontlast. Van der Aa noemt dit watertje ook de Rie. Ware deze benaming de juiste of oorspronkelijke, dan kon de tegenwoordige naam van het dorp daarvan afgeleid worden. Het verschil tusschen Rijt, dat eertijds eene rivier of waterloop aanduidde of en dat van Rie is echter onbeduidend.

Rijthoven, zoals het nog in den volksmond heet, beduidt hoeven of huizen aan de Rijt. Bosch- en Broekhoven behoeven geene nadere verklaring. De Voort, naar Weg of Doorvaart genoemd, was in de twee vorige en mogelijk in vroegere eeuwen, de drukste of voornaamste straat van het dorp.

Waalwijk of Walik kan het zekerste afgeleid worden van wal, verhevenheid, grens of omtrek, en de wijk dat is woonplaats. Wijk kan ook kreek, baai, vaart beteekenen. (Bij Vorderen, Gelderland: eene buurt Wagenoord.

Bij Cornelis Kilianus geboren in 1528 bij Antwerpen, † 1607 als Corrector der Plantijsche drukkerij, is rijtje: kanaal; Oud Welsh: rijt = doorwaadbare plaats.¹

Het nieuwste of laatst gebouwd huis hiervan dagteekent van 1867, het uiterste zijnde langs den weg van Walik naar Eersel en tegenover het afgebroken huis, waar volgens overlevering M. Rythovius geboren was. Dit huis is naar men vermeent in het laatst der 18^e eeuw afgebroken.

Op den hoek van Walik heet een terrein of gedeelte van het gehucht '*de Schans*' waar ook twee huizen hebben gestaan zonder met den voormaligen toestand dier plaats te kunnen vermelden. Een schans beduidt hier thans veelal eenen aarden wal of omheining, oudtijds ook eene sterkte, vrijplaats of vergraving.

In de nabijheid of althans niet ver hiervan, was tijdens de inkwartiering van Vaderlandsche Militairen een wacht kort na 1830, toen dit huis is afgebrand. Uit goedwil staken de soldaten dit huis in brand, hetwelk door de vlammen werd verteerd.

Aan den anderen kant van het gehucht bevond zich op een pleintje een schoone oude lindeboom van aanzienlijke dikte, die door ouderdom schier geheel hol was geworden. Hierom werd hij reeds eenigen tijd vóór het jaar 1830 omgehouden en zijn hout onder de toenmalige bewoners van het gehucht als brandstof verdeeld. Daarna plantte het gemeentebestuur van Riethoven op dit pleintje een twintigtal jonge linden.

Het Heiëreind heet alzoo naar de ligging bij de heide, welk woord in het taaleigen *haai* heet, en bij het volk haaiëreind of haarëind genoemd wordt. Indien men aan dit laatste woord eene andere beteekenis zou geven, dan was het die van schralen of nieuwe grond. Dit gehucht, thans 13 huizen tellende is van hoogen ouderdom en zeer hoog

---

¹ Nomina Geografica Neerlandica III (Ao 1893) blz. 3567 Voord = doorwaadbare plaats.

gelegen. Aan dit gehucht grenst het Eind, het uiterste deel, behalve eenige zeer afgelegen buurten.

De Hobbels, waarschijnlijk (naar) van ongelijke hoogte of iets dergelijks vernoemd ligt oostwaarts van Waalwijk, en heeft slechts enkele huizen. Een huis, niet ver van daar, draagt den naam Tongelaar. Eene menigte plaatsen in onze provincie en België voeren de naam van Tongeren of iets dergelijks, welke benamingen wil, dat aan dat oude volk den oorsprong ontleenen. In de genoemde woning, aan den openbare weg van Riethoven naar Steensel, werd voorheen herberg gehouden. Weleer hing ‘*de Keulsche Kar*’ uit tot uithangbord later ‘*de ijzeren Pot*’.

Van het gehucht Keersip, Keersepe of Keersop, wel eens verkeerdelijk Kersop gezegd, lagen van ouds de meeste huizen onder Dommelen, aan de overzijde der Keersop, welke rivier de scheiding dier beide dorpen uitmaakt en naar welke het gehucht geheeten is.

[Slechts één huis van Keersip stond onder Riethoven bij de Keerschop, enkele minuten zuidwaarts van den openbaren weg en den watermolen. Toen deze oude woning in 1858 was afgebrand werd ze niet weder opgebouwd maar door de eigenares een huis gebouwd bij den molen. In 1872 is een tweede huis aan de linkerzijde des wegs, (daartegenover) gebouwd.]²

Thans bevinden zich op grondgebied van Dommelen zes en op dat aan den kant van Riethoven twee huizen, dus telt het gehucht Keersip acht huizen.

Men kan ook als een gehucht van Riethoven aanmerken de twee huizen onder dit dorp, die bij den Waalremolen aan den grens der gemeente staan.

Deze molen staat op de Dommel, en diende vroeger tot het malen van graan en het slaan van olie. Ook heeft hij eenigen tijd tot het vullen van laken gediend, en verkreeg hierom den naam van volmolen.

---

² [was doorgestreept; jb].

Hoewel hij in 1862 ongeveer zijne eerste bestemming herkreeg, wordt hij nog met die laatste benaming aangeduid.

Men vindt het dorp soms onder de namen van Rithoven, Reschoven en andere vermeld, welke als schrijffouten of abuizen kunnen beschouwd worden. Sedert lang is de schrijfwijze Riethoven in algemeen erkend gebruik.

In de kom van het dorp tusschen de gehuchten, op oplopenden grond telde men omstreeks 1845 in dertien huizen tachtig inwoners.

Men vond in 1526 te Rijthoven 104 bewoonde en 4 onbewoonde huizen.

De bevolking en het aanzien des dorps was in de Middeleeuwen aanmerkelijk grooter dan in de laatste twee eeuwen. Achteruitgang van den landbouw en verhuizing naar de steden is de oorzaak.

104 huizen stonden er in 1806 met ongeveer 565 zielen.

In 1796 waren er 520 R[ooms] Katholieken en 2 Gereformeerden; in 1815 RK : 551 en Geref.: 2.

Omstreeks het jaar 1800 telde men er 580 inwoners.

Onder de 635 RK waren in 1847 498 communicanten, in 1865 : 462, in 1880 : 415. De bevolking bedroeg eenige jaren later 624 zielen.

In 1840 telde men 119 huizen, 126 huisgezinnen en 614 inwoners.

Het gehucht 'de Voort' telde in 1894 zeventien; de Eind 9, Haarëind 12, Boshoven 16, Walik 13 huizen.

Onder de dorpen en steden, die in vroegeren tijd hun hoofdvonnis te 's Hertogenbosch haalden behoorden in Kempenland alleen Endoven (Eindhoven) en Rithoven (Riethoven).³

Met grond kan men veronderstellen, dat gedurende verscheidene vorige eeuwen, althans sommige tijden, betrekkelijk het aantal inwoners, velen tot de goeuden burgerlijke stand hebben behoord.

Ook vele priesters waren inboorlingen van het dorp of van de parochie.

Tusschen het dorp en het gehucht 'de Voort' heet eene plaats alwaar twee wegen elkander ontmoeten "het Kruiske", omdat aldaar vóór de

---

³ Kronijken der Stad en Meierij van 's Bosch. 1. 1846, p 18.

Hervorming een christusbeeld stond, zoo luidt althans de legende. Geschiedenis is daarvan niet bekend.

In vroegere meer christelijke eeuwen zag men toch op vele plaatsen langs de wegen kruisen opgericht die de voorbijgangers tot gebed opwekten en in hen de gedachte aan 's menschen hoogere bestemming levendig houden.

Het hoofdbestaan der inwoners was steeds de landbouw. In sommige tijden dreven eenigen ook veel handel in verschillende artikelen. Er bestond in de eerste helft dezer eeuw almede eene lakenfabriek en eene kousenweverij.

Van de bierbrouwerijen bestaat er nog eene, namelijk in de kom van het dorp. Ze werd voorheen op dezelfde plaats of in de onmiddellijke nabijheid van de tegenwoordige aangetroffen. Eene schepenacte van Bergeik uit het jaar 1714 gewaagt van het oud woonhuys de brouwerije, alsmede den hof daarbij gelegen tot de Schans gelijk den kerckhoff toe, staande en geleegeen aan en bij de parochiekerke van Rijdthoven. Deze kerk is de nog aanwezige doch gerestaureerde kerk.

Zie ook : Beschrijving van Bergeik, blz. 10. Waar dit gezegde huis en die brouwerij heeft gestaan is nu onbekend.

Eene andere ging omstreeks 1820 te niet. Deze stond op de Voort langs de heerbaan of den openbaren weg van 's Bosch naar België, achter het woonhuis, waarin tevens afspanning, logement, landbouw enz. werd uitgeoefend.

Tot zoo lang de straatweg van 's Bosch in het laatst der vorige of 19^e eeuw aangelegd, nog niet door de voerlieden met hunne zware karvrachten gebezigd werd, namen velen hunner in genoemde herberg een kortstondig verblijf of logement. Hierin kon menigeen aan den hospes of zijne huisgenooten eetwaren of andere benooidgheden te gelde maken, terwijl sommigen met het voorspannen der paarden gedurig voordeel genoten.

Ten jare 1824 waren al die gebouwen afgebroken. De materialen door W. Schoone, die door zijne voorbeeldige oppassendheid als haarteut in Duitschland en Oostenrijk groote sommen veroverd heeft, aangekocht, zijn naar zijne geboorteplaats Bergeik vervoerd en daarvan in de dorpskom het huis in denzelfden trant als het Riethoven zich vertoonde gebouwd. Aldaar is tezelfder plaats in 1887 weder een burgerhuis gebouwd.

Volgens het kadaster beslaat de oppervlakte 1707 hectaren, waaronder ruim 1668 bunders belastbare gronden.

Er ligt onder deze gemeente eene vloeiveide of watering, groot 1 hectare toebehoorende aan den heer J.F. De Wit te Veldhoven.

II. Burgerlijke gemeente. Wapen. Cijnsen. Tienden. Openbare Wegen.

Sedert oude tijden behoorde Riethoven onder de uitgestrekte dingbank van Eersel, doch is daarvan in 1546 met Bergeik, Westerhoven, Borkel en Schaft gescheiden, om eene afzonderlijke dingbank te vormen. De zetel met het hoofd des bestuurs, het raadhuis met den secretaris enz. waren steeds te Bergeik gevestigd. Van de zeven Schepenen dezer bank werden er drie uit Bergeik, twee uit Riethoven, één uit Westerhoven en één uit Borkel en Schaft gekozen.

Riethoven was met dit getal, de bevolking van alle die plaatsen in aanmerking genomen, niet misdeeld. In de laatste jaren daalde echter het zielental van het dorp aanmerkelijk.

Riethoven werd in 1626 te samen met Bergeik en Westerhoven, door den Spaanschen koning Philips IV, als hertog van Brabant, voor 97.000 gulden aan Jonker Gerard van Broeckhoven, licentiaat in de rechten, schepen van 's Hertogenbosch, raad en rentmeester der Staten van Brabant in het kwartier van gezegde stad, verpand. Het werden dus Heerlijkheden; maar deze toestand duurde slechts 32 jaren; want in 1658 zijn die pandpenningen aan zijne weduwe terug gegeven. Dit geschiedde door Hunne Hoogmogenden, om die Heerlijkheid dezer drie dorpen in te lossen, welke toen weder tot Statendorpen zijn gemaakt.

Nadat de dingbanken ongeveer 350 jaren, met schier denzelfden werkkring bestaan hadden gingen ze in het laatst der 18^e eeuw te niet. Hierna ontstond uit de vijf genoemde dorpen een Schoutambt en woonde de Schout te Bergeik.

Riethoven's gemeentewapen bestaat uit een azuren veld, met het beeld van den H. Willibrordus van goud. Dit dagteekent van den tijd toen het dorp in 1815 eene zelfstandige gemeente is geworden. Het bestuur bestaat sedert uit een Burgemeester, twee assessoren, thans wethouders en 5 raadsleden.

In het archief der abdij Postel berust eene acte van 1554, waarin de cijnsen voorkomen, die deze abdij te Riethoven bezat.

Bijna al de tienden, die hier geheven werden zijn door de Hervormde landsregeering aangeslagen en, gelijk die van andere plaatsen, als haar eigendom beschouwd. Door schenking dezer goederen of tiendvruchten deed men in oude tijden een dubbel goed werk; want ze dienden niet alleen tot onderhoud van vele armen, maar ook tot onderstand der geestelijken.⁴

Bij de gift der bisschoppelijke tafel van 's Bosch aan Tongerloo in 1590, leest men : “De tiende van Eike (een deel van Bergeik) en Riethoven, jaarlijks uitbrengende negenenvijftig mudden en eenen halven loop (zekere maat) rogge.”

Daarin komt ook eene rente voor van 8 rijnsguldens, erfelijk onder Bergeik, geldende Francis Ms. Smolderen (Smolders) van Rijthoven. Blz. 9.

In de rekening der geestelijke goederen in 1792 van Kempenland leest men omtrent Riethoven:

“De groote klamp genaamd de Pastorij-tiende van Bergeik, is verpacht voor f 196,-. De kleine tienden der Pastorij aldaar voor f 132,-. De smaltienden⁵ voor f 2,-.”

Behalve de weg van Walik, bestond vóór 1800 geen breede baan of weg naar Bergeik. In den herfst van 1805 is de naaste akker- of karweg daarheen tot eene openbaren weg verbreed en behoorlijk aangelegd. De werkzaamheden zijn door de gemeente Bergeik en Riethoven, elk voor zijn grondgebied bekostigd.

Hoewel bij verschillende besluiten de gemeenten gelast waren, groote en ruime wegen van het eene dorp naar het andere te maken, en er geen tusschen deze dorpen bestond, werd uitdrukkelijk van hooger hand 24

---

⁴ Welvaarts in Noordbrabantsche Almanak 1890, blz. 261.

⁵ Smaltienden zijn tienden van gras, hooi, raap, radijs, kool, ajuin, appelen en dergelijke vruchten; ook beduidt smaltiend: kleine opbrengst aan den leenheer te betalen.

Augustus 1804 bevolen, den naasten gezegden binnenweg daartoe geschikt te maken.

III. Heide of Vroente of Gemeen goed

Riethoven en Broekhoven werden in 1358 in het bezit gesteld van eene vroente en gemeente, palende aan Waalwijk en Riethoven. 22 December 1447 is de brief, waarbij aan die ingezetenen zulks vergund werd, nader bevestigd.⁶ Onder elders bewaard wordende documenten dezer uitgift berust op het Rijks-archief te 's Bosch eene notarieële kopie van 1644 op papier, waaruit deze vergunning of uitgift geheel is opgenomen:

Notarieele kopie van 22 December 1644 op papier in het Rijksarchief te 's-Hertogenbosch:

Filips, Hertog van Bourgondië, Brabant enz. bevestigt de geburen van Broeckhoven en Rijthoven in het bezit der Vroente en gemeeynte tusschen de palen van Velthoven; van daar tot den dijk van Waderle, van daar tot de beemden tusschen daar en de Dommelreberch, van daar tot den Warenberch en van daar tot de palen van Eycke, welke gemeente hun door Jan van Tulle, rentmeester van den Bossche in cijns gegeven was tegen 12 oude grooten 's Jaars.

Onder de aantekeningen en registers door de pastoors gehouden, is het oudste een doopboek, hetwelk in het jaar 1624 aanvangt en eerst in den laatsten tijd is opgespoord.

20 December 1464 gaf Phillipus, tweede hertog van Brabant dan “de goede lude van den Hertgange van Waelwijck in der Prochiën van Eerssel, eene vroente of gemeente te erve uit den voiraert ende dat moelenvelt⁷, also die al dair sijn gelegen tusschen die palen en palensteden boven vercleert.”⁸

Nopens deze heide zegt het provinciaal Verslag over 1869: “De gemeentegronden te Riethoven werden gebruikt door de inwoners der

---

⁶ Archief Dingbank.

⁷ Het molenvelt bij den verplaatsten molen onder Eersel bij Schadewijk.

⁸ Zie hiervan meer in mijn Uittreksels bl. 442.

gehuchten Waalwijk en Schadewijk tot die gemeente behoorende (dit is niet juist daar het laatste gehucht onder Eersel is gelegen) met uitsluiting van andere ingezetenen, terwijl de grondbelasting tot dus ver uit de gemeentekas werd gekweten. Deze tegenstrijdigheid gaf aanleiding tot een onderzoek omtrent den rechtstoestand dier gronden tot welk einde mededeeling is gevraagd van de bescheiden daaromtrent bij het Gemeentebestuur voorhanden.

In 1896 werd bij rechterlijke beslissing bovenvermelde “heide en vroente” aan de bewoners der gehuchten Waalwijk en Schadewijk in vollen en vrijen eigendom, in uitsluitend eigen gebruik en zelfstandig beheer toegewezen.

5 Februari 1474 werd verdrag gemaakt tusschen de ingezetenen van Bergeik, Rijthoven en Westerhoven ter eenre, en die van Luiksgestel ter andere zijde, wegens het gebruik der vroente of gemeenteheide, die zich langs Eersel, Postel, Lommel, Pelt en andere dorpen uitstrekt. De scheidpalen der partijen worden in die acte duidelijk aangewezen.

Albertus en Isabella van Oosterzijde bevestigen in 1615 het verdrag der limietscheiding in 1477 gemaakt.

T. Tronaer verzocht in 1617 namens zijne mede-ingezetenen te Rijthoven den oud-stadhouder te Lommel eene verklaring te willen geven van het schutten van Schapen op den aart tusschen Lommel en Bergeik in 1577. Deze schapen waren van Pelt. Hiermede had Bergeik een accoord; weshalve het zich deze schutting niet liet welgevallen. Ten Hove werd dit geschil ten voordeele van Rijt- en Westerhoven beslist.

Over een geschil tusschen Bergeik en Riethoven wegens het steken van turf doet de hertog van Brabant in 1633 vonnis uitspraak ten gunste van Bergeik, dato 26 Maart. Regenten en ingezetenen van Bergeik waren met die van Westerhoven de aanleggers en alzoo de winnende partij.

Tusschen Bergeik en Riethoven werd in 1641 eene overeenkomst aangaande het Heike gesloten. Deze vroente of aart wordt ook het “Reiërheike” genoemd. De regenten van Bergeik hadden van die te Riethoven 1 Mei 1641 eene som van 125 gulden benevens een ton bier genoten, alles ten bate der gemeente.

Ten jare 1755 wendde het gemeentebestuur van Riethoven pogingen aan om die penningen terug te betalen en het gezegd heike in eigendom te bekomen. Dit geschiedde volgens de overeenkomst 114 jaren bevorens, onder voorbehoud, het tegen terugbetaling weder te mogen naasten.⁹ (1) Een ton bier kostte in 1641 slechts zes gulden.

Schout, Scheepenen en verdere regeerders hadden 27 Januarij 1631 eene strafwet of *acte penal* op het inkomen van vreemdelingen, het huisvesten van bedelaars enz. vervaardigd en in werking gebracht. De predikant van Rijthoven De Bitter verlangde i.d.27 Februarij 1662 nu handhaving der genoemde ordonnantie van 1631 te Bergeik, bestaande ook te Rijthoven. Hendrik van Bergaigne, Heer van Bergeik, Rijthoven en Westerhoven verklaarde ten verzoeke van die van Rijthoven, die ordonnantie ook aldaar toepasselijk. – H. van Bergaigne woonde te ‘s Hertogenbosch. Zijn stadhouder te Bergeik was Godefr. Wijchmans.

---

⁹ Authentieke Copie.

IV. Watergraanmolen. Rivier en gehucht Keerschop of Keersip.

De stichting van deze graanmolen dagteekent van zeer ouden tijd, doch men weet daarvan niet het jaar te bepalen.

In 1670 was de watermolen met de huizing in bezit van Jonker François Roveur of Rouveur, die Schout was van het kwartier van Kempenland, en woonde te Oirschot. De huizing lag onder Riethoven, ook de molen, de landerijen onder Dommelen. Men leest dit in eene Schepenakte der dingbank Bergeik, waar de watermolen de Kersop genaamd wordt.

Er is tot heden een afschrift in het zoogenaamd molenhuis bewaard eener verordening door Karel V wegens de toenmalige watermolens op de Keerschop, de Dommel, de Aa enz. Reeds vóór zijnen tijd en ook onder zijne regeering werden klachten vernomen over de schade, door de ingezetenen wegens water in hunne eerste beemden en broekgronden door de menigte watermolens op die rivieren.

Om deze reden beval die Keizer 10 April 1545, na eene behoorlijke visitatie op zijn verlangen namens hem gedaan, eene peg (= peil of hoogte van 't water) op de bedoelde molens te stellen, om daardoor de ingelanden klachteloos te kunnen stellen.

Aangaande den Keersipschen molen luidt gezegde copie : “ Item dat den pegel van den coornmolen liggende op de Kerspe, toebehoorende de wed[udwe] en erfgen[amen] swijlen poitiers [?] van Haren sal gestelt worden drie voeten ende eenen duijm boven de waterplaten gelijk die lagh op den 6 Aug. lestleden dat bij onse gecommiteerde aldaer die visitatie gedaen is geweest ende dat met den selven pegel ook worden gestelt eenen schorsmolen daer bij liggende ende dat die waterberdens aen beijde die molens daer na worden genedert, ende daer en boven hier ook worden gemaekt eenen overslagh van de hoogte vanden pegel hebbende de wijte van 12 voeten.”

In 1745 wilde de molenaar de ingezetenen dwingen, hunne granen op zijnen molen te doen malen, hetgeen eene langdurige procedure met de gemeente en kosten veroorzaakt heeft. In 1763 boden de regenten

van Riethoven een rekwest aan, teneinde van dezen dwang ontheven en vrij te wezen. Tot hier toe waren de ingezetenen, volgens hier voren genoemd recht of gebruik der dwangmolens, verplicht geweest al hunne granen te Keersip te laten malen.

Bij verzoekschrift van 13 December dezes jaars wendden zij zich tot Hun Hoogm. Staten, om voortaan hun graan te mogen laten malen op verschillende molens buiten het dorp naar hun goedvinden. Later rekwesteerden de ingezetenen tegen het onbehoorlijk scheppen op den molen; dat bedroeg meer dan een zesde van het graan.

Een oliemolen door een paard gedreven, heeft tot 1873 op het gehucht Walik bestaan, is toen afgebroken en vernietigd en de meeste bouwstoffen daarvan naar den molen te Keersip verplaatst, waaraan sinds dat jaar een oliemolen per stoom is toegevoegd.

Het riviertje Keerschop, Kierschop, Keersop of Keersip stroomt door het gehucht van dien naam, waaraan thans 3 huizen op grondgebied van Dommelen¹⁰ en 2 op dat van Riethoven zijn gelegen. Bij verbastering noemt men dit riviertje en ook het gehuchtje weleens Kersop, Hersop, Kerspe enz. De meest gewone uitspraak is Keersip.

Boven Luijkgestel in het Rietbosch ontsprongen, stroomt het riviertje in eene noordoostelijke richting door Luijkgestel, Bergeik en Westerhoven, waar het een molen in beweging brengt, en den Beekloop opneemt; het ontlast zich bij Waalre in de Dommel. Deze twee, namelijk de Westerhovensche en de Keerschopsche molen, zijn de eenige die op dat riviertje gevonden worden. In zeer oude tijden werden tegenover Bergeik twee graanmolentjes daardoor bewogen¹¹.

Er bestond sedert oude tijden aan de rechterzijde van den weg van Riethoven naar Keersip, omstreeks 2 minuten gaans van den molen, een kasteel, naar men meent door den baron Van Broekhoven, in de zeventiende eeuw bezeten en bewoond, door grachten omgeven en

---

¹⁰ Zie mijne beschrijving van dat dorp.

¹¹ Idem van Bergeik.

voor zover men weet, door dezelfde eigenaars bezeten geweest wien de molen toebehoorde. In lateren tijd is dit kasteeltje het eigendom van gewone goeude lieden geworden, in 1801 meer tot eene hoef of boerenwoning verbouwd en vergroot. Dit huis, circa 13 meters van de rivier verwijderd, brandde in den nacht van den tweeden Kerstdag 1858 af, en is niet herbouwd.

De woning welke volgens overlevering ongeveer tezelfder plaats heeft gestaan waar in 1859 het aangeduide huis is gebouwd. Het vroegere zou het molenhuis of de woning des molenaars geweest en in eene vorige eeuw door een brand vernietigd zijn.

De eigenares, weduwe Verhoeven, bouwde in het volgende jaar in de plaats eene burgerwoning in de onmiddellijke nabijheid van den molen, terwijl haar zoon A. Verhoeven de tegenwoordige eigenaar van den molen daartegenover, dus ter linkerzijde in 1867 een huis gebouwd heeft. Naar alle waarschijnlijkheid was de oude gezegde afgebrande huizing of het gewezen kasteeltje benevens eene vroegere, de éénige die tot 1858 op grond van Riethoven onder Keersip aanwezig is geweest.

Bij het inrukken der Franschen in 1794 plunderden zij ten huize van Jacobus Verhoeven (die gezegde woning bezat) voor eene waarde van f 45. Zijne schade voor het niet kunnen malen, op order van het toenmalige bestuur door het vernielen der sluisdeuren van zijnen watermolen bedroeg naar schatting f 100.

Deze molen of Keersip ligt een half uur oostelijk van Riethoven. Het kasteeltje lag met den omliggenden grond ter grootte van $\frac{2}{3}$ hectare in eene vest, die nog grootendeels bestaat. Ten noorden was weleer eene ophaalbrug aanwezig. Een der ijzeren ankers tegen de muur, duidde het jaartal 1401 aan in kleine getallen. Deze zijn in 1859 eenigzins versmeed aan 't toen gebouwde huis geplaatst. Van den zolder tot den nok bestond de oostelijke gevel van het kasteeltje tot 1858 nog uit een enkel glasvenster, kleine ruiten.

Bij het gewezen kasteeltje [ligt] een perceeltje grond, hetwelk '*den ouden hof*' heet, omdat het voorheen een tuin was. Dit buiten de vesten of grachten gelegen perceel was aanmerkelijk hooger dan de oppervlakte der andere omliggende percelen, weshalve in 1896 een gedeelte benedengrond uit dien tuin in de gracht aan den binnenkant is gebracht, zoodat deze toen voor een gedeelte is gedempt.

V. Kerkelijke geschiedenis. Moederkerk. Verdrukking van den godsdienst. Schuurkerk.

Parochiekerk. De toren.

Er zijn talrijke sporen der eerste of heidense bevolking aanwezig, waarover afzonderlijk zal gehandeld worden. Vermoedelijk is deze vroeg tot het Christendom bekeerd. De H. Willebrordus is de kerkpatroon.

Van de oudst bekende tijden behoorde Riethoven in het kerkelijke onder Bergeik, waarvan het in 1442 is gescheiden en tot parochie verheven. In de naamrol van 1441 waarin de pastorieën van het toenmalige [dekanaat] Beek of Hilvarenbeek vermeld staan noemt het Rijthoven als cuur; dat is parochie met herderlijke zorg en bediening. De pastoor van Bergeik bleef evenwel nog lang hierna het benoemingsrecht van dien te Riethoven uitoefenen.

Vreedzaam, als schier alle andere parochieën onze landstreek in hetzelfde Geloof verëenigd, gingen de Roomsche Katholieken van Riethoven langen tijd, althans meer dan twee eeuwen, in hunne parochiekerk midden in het dorp en geschikt tusschen alle gehuchten staande, hunne godsdienstplichten vervullen; tot dat de Reformatie hun de kerk met de inkomsten, de pastorie, de tienden en wat overigens van godsdienstige instelling was had ontroofd.

Eenige jaren vroeger werden, bij het oproer tegen den koning van Spanje door de Kettische regeering, de kerken in de Meierij gesloten en de godsdienstuitoefening de Roomschen verboden. Dit geschiedde o.a. in 1634 en 1636. In December van dit laatste jaar werden alle priesters uit het vaderland verdreven en in ballingschap gezonden. Missionarissen verrichtten toen veeltijds de doop en huwelijksplechtigheden. Destijds zijn ook vele kinderen uit Riethoven te Luiksgestel gedoopt.

Deze vervolging van den Roomsch Katholieken godsdienst noemt men de Retorsie. Toen zij in 1648 de kerk aan de Hervormden moesten overgeven bezochten zij waarschijnlijk die te Luiksgestel, zijnde de naaste, alwaar vrije Roomsch Katholieken van Bergeik met die van Eersel in 1650 of iets vroeger, zoo dicht mogelijk bij Bergeik, in de heide onder Luiksgestel eene schuurkerk of noodkerk hadden getimmerd, hebben zij deze, op anderhalf uur afstands gelegen, bezocht tot het jaar 1672, wanneer zij eene schuurkerk in hun dorp mochten bouwen.

Deze timmerden zij westwaarts van de kom aan de uiterste huizen. Nadat zij deze 126 achtereenvolgende jaren gebezigd hadden, verlieten zij haar in 1798, [om] naar de door hunne vaders gebouwde parochiekerk weder te keeren. Eerst vier jaar later, namelijk in 1802 is de schuurkerk afgebroken. Men wachtte hiermede zoo lang, dewijl de pastoor vreesde dat de genaaste kerk van Landswege of ten gevolge van andere tijdsomstandigheden, hoe onbillijk dan ook, mocht terug geëist worden. Door deze vrees beziel, liet men, omstreeks dezen tijd verlaten schuurkerken nog eenige jaren staan.

Nadat men het dak der schuurkerk had afgenomen en andere getimmerten uitgebroken, werd deze afbraak publiek verkocht, alsook de nog staande muren die de koopers afbreken moesten en in eenige partijen geveild waren. Een en ander bracht f 150 op. Hiervan kocht het gemeentebestuur voor f 24,25 steenen, waarmede een muur om het kerkhof bij de oude parochiekerk is gemetseld.

Gedurende de laatste jaren begon de schuurkerk zeer te vervallen. Men deed daaraan geen noemenswaardige kosten meer, in de verwachting van weldra weder in het bezit der oude parochiekerk te zullen geraken.

Een gedeelte gronds tusschen de wijk den Kerkhof of de Dorpskom en de Tonten, die vroeger meestal akkers waren, thans grootendeels mastbosschen, heet de Nachtegaal. Op een dezer perceelen was de Schuurkerk gebouwd. Is daarvan boven den grond geen spoor

overgebleven, [dan] zou eenig puin beneden de oppervlakte de plaats dier kerk nog kunnen aantonen.
Zij heeft slechts ongeveer 50 m. afstand van de parochiekerk gestaan.

NB. Eerst in 1804 werd Napoleon I tot keizer gekroond (door den Paus in de Nôtre-Dame te Parijs).

Bij besluit van den 8sten Germinal (1) van het jaar IV (1798) der Fransche Republiek is de parochiekerk den Roomsch Katholieken wedergegeven.

In de vergadering der Municipaliteit of plaatselijke regeering van Riethoven, 4 Juli 1798 gehouden, werd kennis gegeven, dat de kerkmeesters der R.K. gemeente, uit naam der andere parochianen, uit hoofde der bouwvalligheid hunner kerk en het recht bij de additioneele of bijgevoegde artikelen der Staatsregeling hun toegekend, voornemens waren de parochiekerk te naasten zooals zij bij deze doen. Slechts twee leden der andere kerkgemeenten, namelijk H. van Meurs en zijne vrouw, woonden daar, met welke personen zij de naasting in der minne schikten.

Zij ontvingen ineens acht gulden, welke som door hen niet gevorderd wordt, dan wanneer ze alhier of elders tot aanbouw als anderszins konden worden gecomplogeerd [?], in welke gevallen gemelde som te allen tijde op de eerste zou worden betaald. Verklaarden de gezegde Van Meurs en zijne huisvrouw, voor altijd afstand gedaan te hebben van de gemeenschappelijke aanspraak op de parochiekerk alhier. Zeven personen hebben dit contract geteekend. Onder deze was Barbara Clasina Pijpers, die ellendig haren naam schrijft. Zij was de vrouw van den in 1796 afgetreden schoolmeester.

Zoodra de ingezetenen besloten hadden, de oude parochiekerk tot den voorvaderlijken eerdienst te gebruiken, stelden zij al het mogelijke te werk om ze in voldoende staat te brengen. Voorloopig werd veel ornament uit de schuurkerk daarin overgebracht; wat meerendeels door geschikter is vervangen.

Met onuitsprekelijke vreugde stroomde het volk 8 September 1798, op den feestdag van Onze Lieve Vrouw, derwaarts om daarin de eerste diensten te vieren. Sommigen verklaarden openlijk, nu geruster te zullen sterven.

Had een niet noemenswaardig aantal Hervormden de parochiekerk in goeden staat in het jaar 1648 van de Roomsche Katholieken overgenomen, na anderhalve eeuw lieten een paar Protestanten ze in deerniswaardig verval aan de Roomschen na. Deze konden ze niet tot den eerdienst gebruiken zonder dat daaraan de noodige herstelling ter somme van f 2108 was te kosten gelegd. Zij vragen deze gelden aan het land terug. De Tienden behoorden bijna geheel aan den Lande; weshalve het rijk de kerk altoos alleen onderhouden had.

De overige tiendheffers zullen in vorige jaren denkkelijk nog gesproken zijn. De reparatiën in 1793, door het Land verschuldigd te doen, bleef wegens den oorlog achterwege. De weinige reparatiën aan den toren, na 1794, deed de gemeente. Onder deze behoorde in 1800 het dekken van het dak, kostende aan leiën, arbeid enz. f 58-6 ; het vorig jaar was een nieuwe uurwijzer hoger dan de vorige geplaatst, het horlogie vermaakt of hersteld, het leiën torendak verbeterd enz. waarvan de onkosten f 60 bedroegen.

Omtrent het jaar 1808 maakte een broeder der in 1794 vernietigde Kluis een oksaal ter vervanging van dat, hetwelk er bij de naasting der kerk was geplaatst. Het hoogaltaar besloeg zooveel ruimte als daarvoor geschikt geoordeeld was, doch werd in 1886 door een laag Romeinsch altaar¹² **vervangen**.

Naar het schijnt zijn reeds eenige jaren vóór de Fransche overheersching alhier geregeld de klokken ter aankondiging van den eerdienst geluid. Althans is in de dorpsrekening van 1796 een post uitgetrokken van 9 gl. 11 st. betaald aan drie personen wegens het luiden der klokken voor den godsdienst in dit jaar. In geene of weinig

---

¹² Romeinsch altaar : dit is een kleiner dan alhier vroeger de gewone altaren waren, zoals men ze in Italië vond.

rekeningen van andere dorpen trof ik een dergelijken post aan, ook niet van andere jaren over Riethoven.

De kerkpatroon is de H. Willibrordus. Zondag na Sint Lucas (18 October) is van oude tijden her de kerkwijding gevierd. Naar gelang van de belangrijkheid of den rijkdom der kerken waren ze in de Middeleeuwen verdeeld in *integra ecclesia*, *media* en *quarta cappella* en moesten volgens dezen rang in de betaling der belasting aan den bisschop aangeslagen worden. Daar de kerk te Rijthoven de laatstgenoemde benaming bezat behoorde zij tot de minst betalenden.¹³

Al was ze eerst in 1442 van hare moederkerk Bergeik onafhankelijk verklaard; wordt ze in eene naamrol van 1441 *cuur*, dat is parochiekerk of pastoorschap genoemd, hetgeen oudtijds van dergelijke kerken veelvuldig gezegd wordt. De dekanaten waaronder Riethoven heeft behoord zijn dezelfde als die van Bergeik, Westerhoven enz.

Waarschijnlijk stond de eerste christelijke kerk van dit dorp ter plaatse waar zich nog de parochiekerk bevindt. Volgens de overlevering zou de aloude in 1821 gesloopte kerk van Westerhoven tevens in de Middeleeuwen ten gebruik der Riethovenaren gebouwd wezen wat zeer aannemelijk voorkomt, doch bij gemis van geschiedkundig bewijs niet met zekerheid kan gezegd worden.¹⁴

Ik laat hier volgen, wat omstreeks 1850 met latere bijvoegingen door mij van de kerk en den toren is geboekstaafd.

De baksteen en zijn 0,22 lang, doch verkrijgen op een afstand van ruim 2 meters ter rechter- en linkerzijde des torens eene meerdere lengte van 0,01 m. en is het alzoo niet onwaarschijnlijk, dat eenmaal het schip eene verbreding van meer dan vier meters verkregen heeft.

---

¹³ De geschiedschrijver Coppens kent haar een hooger rang toe, namelijk die van *media ecclesia*.

¹⁴ Men leze deswegens mijne geschiedkundige Beschrijving van Westerhoven. [Handschrift niet teruggevonden; jb].

Aan een westgevel ter linkerzijde staat een beer 16 m hoog, 4,5 m breed en slechts een halve steen dik. Iets hooger is de eenige snijding door den muur. Onder de denkbeeldige verwijding van bovengemelde 2 meters moet de beer verstaan worden, die eene lengte en ook eene breedte van twee steenen heeft; zoo ook de beer ter rechterzijde des gevels. Met den gemelden beer op den hoek bezit de noordmuur des schips drie beeren, evenals de muur zonder snijding. Tusschen de beeren bevinden zich twee rondgesloten vensters. Onder het tweede was oudtijds eene deur, op dezelfde wijze als de vensters gedekt. Ze is 2 m. hoog, 1,7 m. breed geweest en reeds lang, ook met groote steenen dicht gemetseld.

Vóór de reformatie liep een breed voetpad door de akkers van het gehucht Broekhoven recht op deze deur aan, welke er met de kerkbouwing zal aangebracht zijn. Dit pad ging omtrent het midden der twee wegen die zich van het dorp naar Broekhoven bevinden en zal vermoedelijk, na het verlaten der kerk door de Katholieken, weinig meer gebezigd of onnodig geacht zijn. Althans eene eeuw geleden herinnerde zich niemand het bestaan daarvan. Evenwel kon men door slechtere vruchten en harden ondergrond over eenige jaren van dit pad hier en daar het spoor ontwaren.

Na deze uitweiding keer ik tot den bouw der kerk enz. terug. De zuidelijke muur is aan den noordelijken gelijk. De 3 beeren verschillen zoo weinig, dat zulks zonder nauwkeurige beschouwing niet in het oog valt. Anders is het met het tweede venster, ongeveer in het midden staande gelegen, hetwelk aanmerkelijk breder dan de overige vensters is. Onder dit ruime venster bestond eene grootere deur aan de gewezenen daar tegenover. Die aan de zuid- of dorpszijde diende tot algemeenen kerkingang, maar werd ongeveer in 1839 dichtgemetseld, van welk jaar men door de torendeur den toegang tot de kerk neemt. Ter lengte van ongeveer 3 meters is de muur van het schip zwaarder dan de muren overigens zijn, welke meerdere dikte p.m. 14 cent[imeter] bedraagt.

De beide kruiskooren waarmede de kerk waarschijnlijk zal vergroot zijn, komen in grootte, vensters en beeren volmaakelijk overeen. Het overige verschil is zeer gering. De lengte, dat is van het westen naar het oosten, bedraagt 6, de breedte, namelijk van het zuiden naar het noorden 4 meters. Elk kruiskoor heeft op de beide uiterste hoeken een dwarsstaanden steunbeer van 2,5 lang of breed en 3,5 steenen dik.

In den opgaanden gevel bevindt zich een venster, langer dan de vensters in schip en koor. De muur ten westen in het noorder kruispan, is blind en effen, behalve eene geringe snijding in het benedendeel. In den hoogen of noordergevel bemerkt men ook nog eene snijding zoo hoog als het benedendeel van het venster. Deze twee randen of versnijdingen gaan mede gelijkelijk door de drie kanten der dwarsbeeren in den oostenlijken muur van het kruispan, de drie muren met hunne beeren van het priesterkoor en den grooten of oprijzenden gevel van het zuidkruispan.

Hier tegen staat ten oosten eene gervekamer of sacristie welke gelijktijdig daarmede schijnt gebouwd te wezen. In de zuidelijke helft des westelijken muurs van het rechterkruispan zijn een paar figuren kruiswijze met zwarte, anders [dan] gewone baksteenen gemetseld.

Het altaar- of priesterkoor waarschijnlijk uit de 13^e of 14^e eeuw duidt denzelfden ouderdom aan als de kruispanden, en is met den driehoek gesloten. De nok van het dak heeft dezelfde hoogte als die van schip en kruiskooren; doch het dak ligt platter, zoodat de oostmuur van het schip boven dat van het koor aan de twee zijden kan gezien worden.

De zes steunbeeren en vijf vensters, waarvan één dicht gemetseld is, staan tegenover en op regelmatigen afstand van elkander. Ter westzijde vindt men ze niet, omdat aan de zuidzijde hiertegen de sacristie is geplaatst. Na 1847 is in de zuidoostzijde van het koor eene smalle deur.

Tuf wordt aan deze kruiskerk niet aangetroffen behalve aan de tweede of bovenste snijding aan de kruispanden en het presbyterium. Alle

steunbeeren reiken tot nagenoeg aan het dak, waarop aan het oostelijk einde van het schip vanouds een torentje met een klokje staat.

De gemelde sacristie is zoo lang als het kruispand, doch zeer smal, en maakt er mede één dak uit; weshalve ze aan de oostzijde een lagen muur heeft, waartegen een kleine beer is geplaatst. Een lang rond gesloten venster bevindt zich in den zuidelijken muur.

Aangezien het schip 10, een kruispand 6 en het koor 7 meters lang is, bedraagt de geheele lengte der kerk 27 meters; de breedte van het schip is 9,32 m en de grootste breedte, namelijk in de kruispanden 17,32 m., alles buitenmuurs gemeten.

De toren is zeer laag van muurwerk, doch van eene betrekkelijk, zeer hooge zeszijdige spits voorzien, welke er in 1766 op geplaatst is. Blijkbaar is de toren later dan de kerk, het moge eenen kleinere of oudere geweest zijn, gebouwd. Hij staat op zichzelf, zoodat de muren niet met die der kerk in elkander loopen of vereenigd zijn. Hij is plomp, vierkant, dik van muren, zonder steunbeeren, snijdingen, nissen of ander figuren.

Daar de eenigzins hoogere kerk er oostwaarts tegen staat, bevinden zich aan de drie overige hemelstreken slechts de galmgaten, aan elke zijde drie. Men treft er ook aan de vier kanten in het benedenste deel der spits aan. Elke muur buiten gemeten is 5,2 m. lang boven de oppervlakte van den grond en binnen op den hoogsten zolder 3,3 m. Door de aanwezigheid van twee houten zolders, de klokken met hunne belforts¹⁵, een uurwerk, zware en menigvuldige balken enz. blijft in den toren geen aanzienlijke ruimte over.

Naar men beweert hebben Franschen, bij een vijandelijken inval in of omstreeks 1642 den toren beschoten en gedeeltelijk beschadigd, alsook de kerk.

Omstreeks het midden der 18de eeuw begonnen herstellingen aan den toren noodzakelijk te worden. Reeds in 1757 is een bestek gemaakt ter “vernieuwing van den toren”, waardoor men slechts die van de spits

---

¹⁵ Een belfort is het houten toestel waarin de klokken hangen. Oudtijds was Belfvort, Belleforte, ook de klokketoren, waarin de ban- of gemeenteklok hing.

zal te verstaan hebben. De dorpsrekeningen dier tijden zwijgen van belangrijke herstellingen aan den toren bewerkstelligd, doch die over 1766 meldt eene publieke besteding der torenreparatie ten bedrage van 51 gulden 16 stuivers.

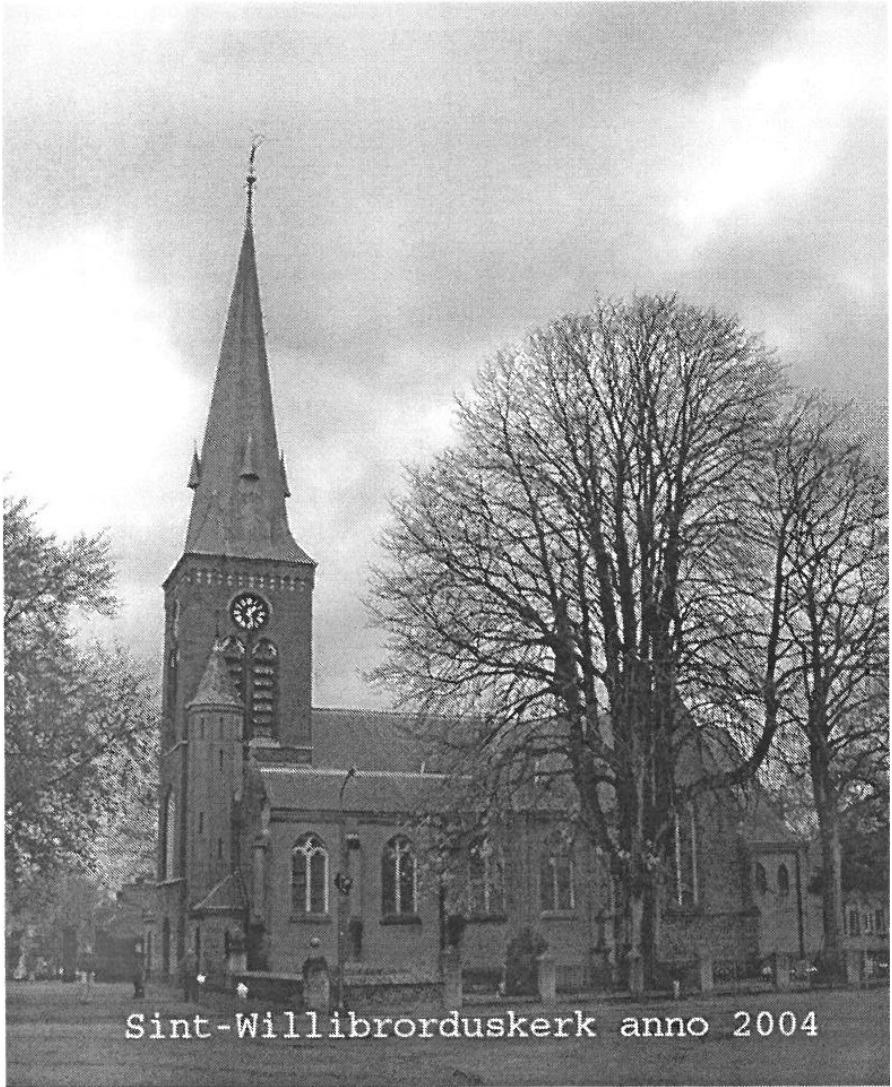
18 Juli 1875 sloeg de bliksem in den toren, die met de kerk f 500 schade leed.

In 1892 is de kerk meerendeels herbouwd en het schip een meter verbreed. Er werd eene nieuwe sacristie gebouwd, en deze, zooals ook de geheele kerk, van een planken plafond en prachtige schildering voorzien. Het inwendige der kerk bekam almede nieuwe ornamenten, o.a. kunstige gepolychromeerde beelden.

De toren onderging in 1893 eene aanzienlijke verbouwing en verhooging, weshalve de vorenstaande beschrijving van kerk en toren tot 1892 en '93 dagteekenen.

In het begin van Augustus 1903 is een fraai hoofdaltaar in de kerk geplaatst. Het altaar is in gotieken stijl vervaardigd door den heer Costers te Stratum.

Bij gelegenheid van het zilveren Priesterfeest van den zeer eerwaarden heer pastoor Kloppenburg hebben de parochianen dit jaar eene aanzienlijke som bijeengebracht, waarvoor in 1904 eene kunstige remonstrans door den heer H. Van Gardinge te Eindhoven voor de kerk vervaardigd en de eerste maal op paaschdag in de plechtige hoogmis gebruikt is. De remonstrans van zwaar verguld zilver komt geheel overeen in den gotieken stijl van het hoofdaltaar der kerk.

VI. Lui - en torenklokken. Kerkhof. Pastorie. Dorpsgilde.

Er hangen twee tamelijk zware klokken, elk van een omschrift in één regel aan het boveinde voorzien. Zoals de klokken vanouds hebben gehangen, begint het opschrift aan de westzijde. De fraaie gotische lettersoort op de beide klokken is nagenoeg aan elkander gelijk. Het inschrift der grootste luidt:

**♣ maria is minen naem
myn gheluit sy gode bequaem,
alsoe ver als men my hoeren sal
soe wilt got bewaren over al.
wouter kaeiwas maectte my int iaer m cccc lxxviii¹⁶**

Op de tweede klok leest men:

**wilbroert is myn naem
wouter kaeiwas maectte mi int iaer m cccc lxxviii
daerbi ian martens dede mi maken als kerckmeester¹⁷**

Achter dit opschrift volgen drie kleine en eene grootere Fransche lelie. Overigens ziet men op deze beide klokken geene zinnebeelden of andere figuren. De hoogte der grootste klok bedraagt 1 meter, de breedte der wanden in het benedendeel 1,12 m. Van de kleinste is de hoogte 0,9 m. de breedte 1,01 meter.

(Reeds in 1844 bezichtigde ik de klokken. In 1870 nam ik copie der omschriften enz. en nogmaals 26 Januarij 1877 toen ik ze op papier afdruckte, hetgeen ik van andere oude inschriften alsmede heb gedaan).¹⁸

---

¹⁶ Vóór de tekst een leliekruis; jaartal = 1478. Over klokkengieter Kaeiwas zie: *De Rosdoek*, .91, 1999, p. 13-22. jb.

¹⁷ Vóór deze tekst: leliekruis, achteraan 3 Franse lilies; jb.

¹⁸ De tekst tussen haakjes was doorgestreept; jb.

1772

Door de bouwvalligheid van het torentje op de kerk wordt het klokje, in den toren aan de westzijde gehangen. Het belfort door den timmerman gemaakt kost f 5-2, behalve f 1-12-8 aan den smid.

Waarschijnlijk zijn de lijken der Christenen uit Riethoven bij hunne moederkerk te Bergeik begraven tot het jaar 1442, van welken tijd af zulks bij hunne toen tot parochie verheven kerk zal plaats gevonden hebben. De lijken zijn van dien tijd af aan twee zijden der kerk, dat is aan den noordkant en aan de zuid- of dorpszijde begraven. Men deed zulks echter een geruimen tijd, mogelijk wel drie eeuwen na elkander, alleen op den noordelijken- of akkerkant, omdat de zuidzijde ingenomen was door het bouwen der openbare school en onderwijzerswoning.

Toen in 1840 beide gebouwen opgeruimd werden, vond men dan ook talrijke geraamten en beenderen van lijken die er in lang vervlogen tijden te rusten waren gelegd. Na genoemd jaar is de verkregen ruimte tot begrafenis van kinderlijken bestemd.

Vóór de Reformatie bevond de pastorie zich in de onmiddellijke nabijheid der kerk, in de dorpskom, met het front ten westen, den gevel langs den weg die van de kerk naar de Voort gaat. Zij was eene kleine burgerwoning zooals destijds vele pastoorswoningen werden aangetroffen. Bij de invoering van den Gereformeerden godsdienst in 1648 werd de pastorie met de aanhoorigen tuin en boomgaard door den predikant in gebruik genomen. Dit heeft geduurd tot 1675 toen de laatste dominé in Riethoven woonde.

Na verloop van tijd is deze oude pastorie het eigendom van particulieren geworden en tot heden gebleven. Zoo luidde, eene halve eeuw geleden, de overlevering. Men kan geen bewijzen bijbrengen waar eene pastorie vóór de Reformatie bestond. In de Memorie der Oude Pastorijgoederen te Riethoven luidt het: *Het Pastorijhuisken wordt gebruikt bij den predicant aldaar*. Thans is geen huis noch

plaats meer onder de benaming van oude pastorie of desgelijks in het dorp bekend.

[Predikanten]

Na den vrede van Munster, in 1648 werden door de Staten Generaal eene menigte Predikanten der Hervormden naar de Meijerij afgezonden. Met hen kwamen de gereformeerde kosterschoolmeesters, die op vele plaatsen door hen geëxamineerd en aangesteld werden.

Johannes Cuperus (Cuijpers)

werd voor Riethoven en Steensel de eerste benoemd. Hij bewoonde de tot hiertoe bezeten en bewoonde pastorie door den R[oomsch] C[atholieken] pastoor van Riethoven. Dit huis vindt men nog lang daarna als het *oud pastorie-huisken* aangeteekend en was het huis op den Kerkhof of in de kom ten zuiden der parochiekerk heden (1902) door Antoon Verhoeven bewoond.

Rombertus Vogelsangh

zoon van Rombert of Rombachius Vogelsangh werd in 1650 predikant te Bergeik. Deze landstreek ondervond te dien tijd veel overlast door den oorlog wegens vijandelijke troepen. Ds. ging hierom herhaaldelijk [op] de vlucht en liet zijne goederen naar 's Bosch vervoeren en later terug halen. De hierop gemaakte onkosten werden door de gemeente Bergeik vergoed.

Wilhelmus de Bitter

wordt in 1664 als afzonderlijken predikant te Riethoven vermeld. Toen hij in 1675 vertrok werd Vogelsangh ook predikant van Riethoven, hetwelk zeer waarschijnlijk toen reeds met Bergeik en Westerhoven gecombineerd was, zooals het nog is.

Th[eodorus] Neomagus

in 1681 predikant te Bergeik geworden, kocht in 1682 te Riethoven een huis, dat hij ook ging bewonen en daarin tevens alle kerkelijke

papieren en registers der protestantse gemeente Bergeik overbracht. Om welke reden hij in 1682 te Riethoven ging wonen is onbekend. De Franschen hebben dit huis met den huisraad aan de vlammen in 1688 prijsgegeven, zoodat mede de kerkelijke aantekeningen der gereformeerden zijn verbrand en gevolgelijk geen der tot dien tijd aanwezige overbleven.

De dochter van Th. N[eomagus] was Maria N., die met den predikant Pijpers te Eersel huwde en in 1720 de plaats verkocht waarop de afgebrande pastorie te Riethoven had gestaan. Waar deze was weet thans niemand. N[eomagus] had ook een zoon Samuël genaamd, in 1682 te Riethoven geboren en [als] predikant te Vessem c.a. in 1743 overleden.

Wanneer weder een R[oomsch] C[atholieken] pastoor in de parochie mocht verblijven nam hij zijne woning op de Voort, eerst ter rechterzijde en later aan de linkerzijde der straat naar 'den Eind'. In deze twee huizen, welke tot pastoorswoningen verbouwd of ingericht waren, zijn onderscheidene pastoors of herders der parochie verbleven. Het eerste dezer beide huizen bestaat sinds lang niet meer; het ander is in 1866 publiek verkocht en weder [als] eene gewone of boerenbehuizing ingericht.

Ten jare 1864 is een ruime, fraaie pastorie met verdieping in het dorp, in de onmiddellijke nabijheid, ten oosten der kerk gebouwd. Tusschen de pastorie en het schoolhuis gaat een weg door de akkers naar Broekhoven. Men ziet hier vijf naast elkander liggende openbare gebouwen namelijk : toren, kerk, pastorie, onderwijzerswoning en school, terwijl het raadhuis aan de overzijde der dorpstraat gevonden wordt.

Het dorpsgilde is ter eere of onder de bescherming der H. Anna opgericht. Het reglement of de zoogenoemde kaart dagteekent van 1488, wanneer het allerwaarschijnlijkst tot stand is gekomen.

Ten jare 1781 is een groot Gildeboek aangelegd, waarin de statuten, gewijzigd, zijn overgeboekt. Onder de rekeningen staan de volgende

posten: 1781 ontvangen voor mest van vrijsters, (ongehuwde vrouwelijke leden van het gilde), f 1-9. Op 't jaar 1783 den speelman (vioolspeler op de jaarlijkschen teerdagen) f 3- 5 betaald. Id. voor den schutsboom den brand te blusschen betaald f 0-17.

Toen een der schietende gildebroeders namenlijk naar den papegaai had geschoten, was het houten bovendeel van den schutseboom in brand geraakt. Dit gebeurde ten jare 1783.

Behalve het in het Register geschreven Gildereglement van 1488, wordt op een los papier nog eene kopie daarvan, zonder datum bewaard. In dat reglement komen als bepalingen of artikelen vóór, dat iedere gildebroeder bij het optrekken, eene witte roede in de hand vóór het H. Sacrament dragen moest, op de teerdagen o.a. een middagmaaltijd door alle leden gehouden werd, ongehuwde vrouwen niet aangenomen werden of geen lidmaatschap verwierven, enz. Had het gezamenlijke getal teerdagen jaarlijks acht dagen beloopt; men stelde deze in 1783 op vijf dagen.

Schuurkerkmuur
anno 2004

VII. Voormalige inkomsten der Kerk

Tot aan de Reformatie zijn de kerken hier te lande voornamelijk uit hare landerijen en andere bezittingen onderhouden. Deze werden door haar als de andere kerkelijke goederen aangeslagen. Op vele plaatsen van Noordbrabant vervielen langzamerhand die renten. Het rijk had in het jaar 1681 uit de kerklanderijen, op verschillende plaatsen te Riethoven gelegen, door invordering van den Protestantschen rentmeester over Kempenland f 33-8-8 genoten. In 1791 kon de rentmeester daarvan slechts 7 gl. 5 st. ontvangen, welke som uit zes posten bestaat.

Meer inkomen dan de kerk en het kosterschap schijnt er aan de pastorie verbonden geweest te zijn. Dit bedroeg ten jare 1681 een totaal van 70 gulden 19 st[uiver], in 1791 nog 12 gl. 14 st., voor welke laatste ontvangst zestien posten gemeld zijn. Sommige dragen meer dan één naam. Onder de in die rekeningen en ander oude documenten voorkomende namen, bijv. van regenten, armmeesters en verdere ingezetenen, zou menig inwoner den zijnen terug vinden; doch overigens wekken die posten geen belangstelling. Onder de pastoriegoederen van Riethoven worden ten slotte voor memorie nog tien perceelen gronds genoemd. Voor het eerst leest men van een stuk land "*Nevens den hofboomgaard van voors. Pastorij.*"

Hierna: "Alle welke voors. perceelen conform de resolutie van de Ed.Mog. Heeren Raden van State de dato 25 Maart 1678 in vorige rekeninge geëxhibeerd¹⁹, worden verhuurd voor de dorpslasten door de regeerders aldaar. Die volgens nevensgaand extract uit de verhuurcedulle met geïnsereerde²⁰ verklaring, zo weinig sedert den tijd van 18 jaren hebben gerendeerd, dat dezelfde regenten verklaren, wegens de achterstallige lasten, alsnog daaraan te kort te komen 178 gulden, 8 stuiv[ers], 12 penn[ingen]. Dewelke eerst zullen mogen worden betaald, of bij de regeerders uit de huurpenningen, allengskens

---

¹⁹ Vertoond.

²⁰ Ingelaschte.

geïnd voor dat het Land, weder deze landerijkens zal kunnen verhuren of daarvan iets profiteeren.”

Hieruit blijkt o.a. de weinige waarde alhier der landerijen in de tweede helft der 18^e eeuw, welken toestand men destijds in de omliggende dorpen eveneens waarnam.

Reeds in 1736 en in het volgende jaar waren regenten van Riethoven druk bemoeid met den rentm[eeste]r der geestelijke goederen over Kempenland, omdat het Land de pastoriegoederen, toen ook woest liggend, verkoopen zoude.

Voor de Reformatie vond men drie altaren in de kerk. Men noemt in 1520 twee beneficiën, namelijk van de H. Maria met drie missen in de week, het altaar van het H. Kruis en Maria benevens het kosterschap of de vroegmis. Gerard Ubach, koster te Steensel, kwam 10 September 1617 in het bezit van het altaar van O[nze] L[ieve] V[rouw] in de kerk van Rijthoven.

VIII. Lijst der Pastoors met bijzonderheden

Petrus Everards van Heeze in 1522 † 1564.

Hij beschikte in 1560 over zijne tijdelijke goederen tot stichting van beurzen. Zijne uitvoerders maakten er twee uit. De eerste gaf jaarlijks 72 Carolus-gulden voor negen kleine beurzen tot bevordering van 't onderwijs. Van deze kwam de collatie toe aan den oudsten bloedverwant te Rijthoven, Heeze en Dommelen, mits niet religieus zijnde.

Zij verbonden jaarlijks aan de tweede stichting 52 Carolus-gulden voor twee studenten te Leuven. Voor den pastoor van Rijthoven en voor den oudsten en naaste bloedverwanten moest de rentmeester dezer fundatiën elk jaar rekening doen.

Zekere Marcelis Marcx te Rijthoven bleef in 1734 nog over sommige kleine renten beschikken. Na kennisgeving van den ontvanger der beurzen aan de Staten, werd Marcx namens deze gelast, van die renten hun de rekeningen over te leveren. Ten kantore der beurzen is deze stichting als die van Evert van der Plas bekend. Ze bedroeg in 1840 slechts f 10,07 weshalve ze bij de algemeene beurzenfondsen gevoegd is.²¹

Dirk Adriaansz. van Heeze (Theodorus Hezius) kende naar het gebruik dier tijden, bij testament van 3 Maart 1553 aan verschillende priesters en gestichten gedachtenis penningen toe, o.a. ontving zijn dorpsgenoot Mr. Peter Evenaerts, pastoor van Riethoven, een kroon.²²

Joannes Heeze in 1564. In 1570 noemt het h[and]s[chrift] van Coeverincx hem rector of pastoor, veertien mudden rogge genietend. Petrus Ballnick, Barth. Heese en Ant. Ludovici waren toen rectoren der altaren van O.L.V. en van het H. Kruis en van het kosterschap.

---

²¹ Coppens V 322 – 325.

²² Men zie het merkwaardige stuk Hezius en Erasmus in het tijdschrift Studiën 16 (1884).

Henricus Minten in 1572. Komt tijdens zijn bijkans 58-jarige pastorale bediening in documenten der gemeente voor. Hij benoemde in 1616 Jan van Eijck, een waardig geestelijke, tot vicarius en schoolmeester, om hem op 65-jarigen ouderdom tevens in het pastoorambt te ondersteunen. Dit verwisselde hij 5 October 1629 tegen het beneficie van O.L.V. door gezegden Van Eijck bezeten. De deken Balenus te Bergeik heeft 5 Januarij 1630 deze overeenkomst bekrachtigd. Dit beneficie stond Minten 4 Februarij 1633 ten behoeve van Balduïnus Stappers, theologant en inboorling van Rijthoven, af. Volgens het archief des bisdoms had de goede pastoor toen den leeftijd van 82 jaren bereikt.

Joannes van Eijck, van Lierop, in 1630, had hier reeds sedert 15 December 1616 jurisdictie. Als pastoor staat zijn naam tot 1636 in het trouwregister vermeld. Waarschijnlijk was hij de laatste herder vóór de Reformatie.

Joannes van Poppel, van Eindhoven in 1672, hij werd 2 jaren hierna pastoor in Woensel.

Wilh. van der Borgt, van Boekel, in 1674, was aldaar in 1671 kapellaan. Het oudste doopboek, op 't raadhuis voorhanden, dagteekent van 1674 en loopt tot 1707. Dit is dus het tijdstip van zijn herderschap. Zijn naam wordt daarin niet genoemd. Het trouwregister werd in dat zelfde boek over die jaren gehouden. Ter pastorie berust een ouder trouwregister.

Mattheus Kenens, van Lommel, in 1707, staat in het tweede doopboek als pastoor op dit jaar aangetekend.

Joannes Helsemans, van Bladel, in 1740.

Sever[inus], Ger[ardus] Koekhofs, van Budel, in 1777, werd in 1788 pastoor te Aarle, en stierf aldaar 4 Maart 1794.

Bart. Cox, van Hilvarenbeek in 1788, ruidde in 1788 met Koekhofs.

Joannes van Moorsel, van Strijp in 1793.

Jac[obus] De Loos, van Helvoirt, in 1801. Sedert 1797 assistent te Gestel en in 1798 kapelaan te Bergeik. Als pastoor is hij 24 Maart 1801 ingeleid. Zijne godgeleerde studie had hij te Douay in Frankrijk volbracht. Daar hij de Fransche taal gemakkelijk sprak, bezigde hij deze weleens met de Walen, die in de eerste jaren van zijn pastoorschap met hunne zware vrachten in de afspanning of het logement nachtverblijf hielden. In 1831 overleden zijnde is zijn lijk aan den zuidwesthoek des torens (waar in zeer langen tijd niet begraven werd) ter aarde besteld. Zijn graf werd nog ruim 20 jaren nu en dan opgemaakt.

Godefr[idus] Joan[nes] Verhofstadt, van Gemert, in 1831. Geboren 7 April 1799, in 1822 kapelaan te Someren, in 1827 assistent te Soerendonk, en in 1830 te Riethoven, werd hij hier 17 Juni 1834 als pastoor ingeleid.

Verschillende naamgenooten onder de geestelijken en andere personen in onze provincie behooren tot zijne bloedverwanten. Eén dezer was in het begin dezer eeuw kapelaan te Middelrode. Naar dezen hebben eenige familiën den stamnaam aangenomen, die tot dien tijd nog geen familienaam gevoerd hadden.

Toen ik in Mei 1874 bij den hooggel[eerde] heer dr. Van Heukelum, pastoor enz. te Jutphaas vertoefde, noteerde ik als pastoors dier parochie:

1709-42 Servatius Verhofstadt, toen aldaar overleden;

1805-10 Gerardus V[erhofstadt] 24 October van dat jaar in die parochie gestorven. Op verlangen van pastoor Van Heukelum onderzocht ik hoofdzakelijk of soms een portret van deze zijner voorgangers zou bestaan, teneinde daarmede het getal in zijn pastorie aanwezig, te vergrooten. Van de gedachte 2 portretten had ik, evenmin als pastoor G.J.V[erhofstadt], iets vernomen.

Behalve genoemde pastoors den naam van Verhofstadt voerende komen er vóór te Hulsel en Soerendonk, Nuland, Vechel.

Bij het nederleggen van zijn herdersambt, in November 1862, besloot hij zich te Westerhoven te vestigen in een burgerhuis op den Heuvel dat verscheidene jaren aan het R.K. kerkbestuur aldaar heeft behoord, en tijdens zijne bewoning is afgebrand en opgebouwd.

Hoewel van eene zeldzaam lange gestalte (zijne moeder had eene buitengemeen korte) ging hij recht, las zonder bril, hield zich veel met gebed en lezen onledig en had, behalve eenigszins het gehoor, weinig aan lichaamskracht verloren. Zijn aanzienlijk patrimonium heeft hij met schier alle andere eigendommen aan kerken, godshuizen, geestelijken, armen. enz. uitgedeeld en geschonken, zoodat bij zijn dood slechts huisraad en boeken gevonden werden.

Zachtmoedig, godsdienstig, mild, medelijdend, spraakzaam, bereidvaardig, hoogst eenvoudig, kan hij als en voorbeeld van deugden, als de type van een vroom, eerbiedwaardig, oprecht man uit vorige eeuwen voorgesteld worden. Ook zijn goed, duidelijk regtstaand schrift droeg den stempel van ouderwetschen.

Afkeerig van praal, lof en vertooning wilde hij niet dat deze bij zijne anders zeer deftige begrafenis zou worden aangewend. De zeer Eerw[aarde] heer pastoor-deken des dekanaats, zijn executeur-testateur, vond een verzoek om bij die gelegenheid niets tot eer des overledene op te halen. Na het evangelie van den lijkdienst door den zeer eerw[aarde] Deken, benevens de eerw[aarde] pastoor van 't Hof en Dommelen opgedragen, bepaalde eerstgenoemde, staande op het altaar zich in zijne toespraak ertoe, de deugden van den waardigen afgestorvene te vermelden. "Ware hij vrij geweest", zei hij o.a., "dan kon hij daden mededeelen, waarover men zich zou verbazen".

Hoezeer het verlangen om de begrafenis nederig en eenvoudig te doen plaats hebben in het oog is gehouden, hinderde het sommige aanwezigen, vooral bij het dragen van het lijk uit het sterfhuis naar de kerk, dat er zoo weinig orde en belangstelling te bespeuren viel.

Had ik mijn plan, een standbeeld voor den grooten Rythovius, bisschop van Yperen, op te kunnen richten, tijdens zijn pastoorschap

in diens geboorteplaats, gesteund gezien, dan zou hij zich als een voorstander daarvan betoond hebben.

Indien na zijne uitvaart en beschikkingen nog zoo veel overbleef (verklaarde hij op zijn ziekbed) zou hij een grafzerk gedoogd hebben; thans ligt zijn lijk in een steenen overwulfd graf aan de zuidzijde van dat van den waardigen Verhagen † 1861. Twee vrome oud-pastors rusten hier naast elkander²³:

Egidius Branten, van Mierlo, 1862. Hij werd 15 Februarij 1815 geboren, als oudere broeder van J.F. Branten, pastoor van Alphen aan de Maas en later te Lieshout. Te voren was Egidius Branten in drie parochiën kapelaan geweest.

3 September 1889 aan eene kortstondige ziekte oveleden is hij den 6den dier maand plechtig ter aarde besteld. Zijn lijk rust op ijzeren staven in een gemetseld graf ter rechter- of zuidzijde der kerk, tegenover de scheiding van schip en kruispand bij het voor eenige jaren geplaatste algemeen houten kruis. Eene fraaie tombe dekt zijn graf.²⁴

B.W.J. de Hoog, van Geertruidenberg 1889. Zijn 25-jarig priesterschap werd 8 Juni 1896 prachtig gevierd. Onder klokkengelui werd hij van de pastorie plechtstatig kerkwaarts geleid. Na eene Mis van dankzegging door hem opgedragen hield een Pater uit Maastricht eene welsprekende rede. Het dorp was in feestdos. Vele kerkelijke en huishoudelijke geschenken werden den braven herder aangeboden.

De Hoog stierf in 1899 en werd door P.J. Kloppenburg van Nijmegen, kapelaan te Woensel, opgevolgd. De Hoog werd algemeen bemind en stierf zeer plotseling des nachts van 27 Maart 1899 in den ouderdom van 54 jaren. Zijn lijk werd den 29sten dezer maand in stillen eenvoud grafwaarts gebracht, ten einde, wegens den paaschtijd, eerst Woensdag 5 April de uitvaart te vieren.

---

²³ Mijne auto – biografie p. 993 – 1001 van het oorspronkelijke (of de overschrijving p. 708 – 710.)

²⁴ Autobiografie p. 469 en p. 1817.

IX. Onderwijs. School. Schoolhuis. Schoolmeesters.

Tot aan de Reformatie zal het noodige onderwijs hier door den primissaris of den koster-geestelijken gegeven zijn. Na dien tijd kwam het in handen van een protestant, door de Landsregering gezonden. De namen der Gereformeerde schoolmeesters die hier na de eerste halve eeuw der Reformatie gefungeerd hebben, zijn niet alle meer aanwezig.

De oudste door mij gevonden, is die op 1666 getuigende, dat hij even als zijne ambtgenooten mr. J. Roijaerts te Waalre en B. Nijhoff te Westerhoven met hunne goederen in den oorlog in 1665 [op de] vlucht is gegaan. Alle schade door predikanten, schoolmeesters enz. in den oorlog geleden, werd op last der Staten vergoed.

Aan de rekening van mr. Roijaerts is eene nota van den volgenden inhoud gehecht: *“Verklaeren wij ondergeteekenden als Schoolmeesters van Rijthoven en Westerhoven, Dat op voorgaende Verzoek, de regeerders van voorn[oemde] dorpen ons willich hebben geassisteert, in den voorleden troubel ofte strooperije, geschiet onder pretext van bisschop, te weten met voitures ofte karren vrachten in onse vluchtingen. Arnoldus Nijhoff Bernaert Nijhoff”*. Dit merkwaardige stukje ligt in het oud-archief te Waalre.

Voorts woonden er nog de vijf volgende gereformeerden.

Adrianus Dankers in 1694. Toen is het oudst kerkregister door den predikant te Bergeik begonnen. Op dit jaar komt zijn naam daarin voor. Hij stierf in 1718.

Hendrikus Danckers 1718.

Adr. Danckers, 1733. Huijbrecht zoon.

Antonius Dekkers, 1769.

Hendrikus Meurs. In 1792 kreeg hij wegens zijn slecht gezicht, grootendeels op kosten der gemeente, een assistent, die alvorens in functie te treden, door den predikant te Bergeik geëxamineerd moest worden. Een lid van den gemeenteraad ging te dien einde met hem derwaarts en ontving 6 st[uivers] vacatie.²⁵

---

²⁵ Dorpsrekening.

Reeds in 1787 verzochten regenten om een substituut uit hoofde van de onbekwaamheid van de schoolmeester. Aan J.P. L'Heureux werd door de gemeente een half jaar, namelijk van 1 October 1795 tot April 1796, f 50 toegelegd voor 't waarnemen van den schooldienst. Er werd eene advertentie of oproeping voor een schoolmeester in de Bossche Courant geplaatst.

P[ieter] Willems te Bergeik noteert in zijn journaal (1795-97) als representant der Bataafsche republiek, gehouden op 11 Augustus 1796, dat men besloot, den schoolmeester H. van Meurs, jaarlijks zijn leven lang van het landstractement f 100 te laten genieten, het huis te ruimen half Maart. Tot 11 Augustus genoot hij echter nog het geheele, voorts het halve tractement.

De in 1795 als tijdelijk benoemd onderwijzer Joh. Phil. L 'Heureux had 23 Augustus 1797 zijn post verlaten, zonder dat iemand der ingezetenen wist waarheen hij zich had begeven of waar hij zich bevond. Direct stelden regenten een anderen waarnemer [aan], die in het begin van 1798 nog het onderwijs voortzette, toen zij de plaats van meester vacant verklaarden en een bekwaren onderwijzer door het hoog Bestuur bemand wilden zien. In October van dit jaar verzochten zij andermaal den burger Michiel Lokenbergh als schoolmeester te benoemen, dewijl zij tot nog toe niets van 't verblijf van L'Heureux hadden vernomen. Hierover zag ik verder niets gemeld dan dat Jacobus Welten vanaf 23 Augustus 1797 de schooldienst waarnam.²⁶ In Dec. 1824 is Hendrikus van Meurs te Riethoven overleden.

Michiel Lokenberg, 179?.

Johannes van Lieshout, stierf in 1821.

Martinus Gras, van Son, trad 15 November 1821 in functie en verwisselde in 1838 zijne standplaats met die van den onderwijzer te Vlierden, waar hij in 1863 is gestorven.

---

²⁶ Notulen der dingbank .

Godefridus Waijers, van Helmond 1838, verkreeg 15 Juli 1864 pensioen, wanneer hij naar die plaats vertrok en verscheidene jaren huisonderwijs aan jeugdige kinderen gaf. Hij stierf aldaar, 82 jaren oud, in 1881.

Er werd meermalen vergeefsche oproeping van hoofdonderwijzer gedaan en de school tijdelijk waargenomen.

H.G.Gijsberts, in 1868 aangesteld. Hij vertrok in 1869.

J.A. Vesters, in 1869. In 1876 bedankte hij voor zijn post, en vertrok naar 's-Hertogenbosch, alwaar hij mede-redacteur van het Nieuwsblad, het Huisgezin en de Katholieke Illustratie was. Noodlottig kwam hij 18 Januarij 1881 op 30-jarigen ouderdom om het leven.

M. Vugts. 1876. Den 6 September 1876 werd hij door den gemeenteraad met algemeene stemmen tot hoofdonderwijzer benoemd; hij trad 1 October 1876 in functie.

Van een school en schoolhuis in de vroegere middeleeuwen is van deze gemeente zeer weinig bekend gebleven. Evenals schier alle plaatsen der Meierij bouwde Riethoven school en schoolhuis naast elkander op het kerkhof langs de openbare straat. Hierbij lag geen genoegzame grond voor tuin voor den meester, maar hij had voldoende akkergrond tot zijn gebruik, die aan de gemeente behoorde en in de nabijheid gelegen is. Op dit perceel is in 1840 eene onderwijzerswoning met school onder één dak gebouwd.

(Die op het kerkhof werden, alvorens men aan de nieuwe gebouwen begon, afgebroken).²⁷

Tijdens de daarstelling van deze gaf de onderwijzer het onderricht in een houten gebouw, staande aan den weg van het dorp naar Walik, enkele minuten westwaarts van de dorpskom, in de nabijheid van den schutsboom van het gilde. Dit planken gebouw was daar in de laatste revolutie tot wacht der ingekwartierde militairen opgeslagen, en stond toen een paar jaren ledig. De meester woonde middelerwijl in eene

---

²⁷ (was doorgestreept).

woning op de Voort. Toen het nieuwe huis en de school gereed waren is de wacht weggebroken.

In 1872 is eene veel ruimere en betere school in de onmiddellijke nabijheid der in 1840 getimmerde, gebouwd. Deze is toen als bergplaats voor den onderwijzer bestemd.

X. Voorname gebeurtenissen en lotgevallen

1512

De hoogschout van 's-Hertogenbosch komt in Januari (bij aanhoudende vorst) te Riethoven. Eersel, Oerle en Bladel krijgen last om met hunnen '*taxe van den volk*' bij hem te verschijnen.

1575

Te Eindhoven was eene aanzienlijke Spaansche ruitermacht, om geweld en opstand te voorkomen, ingelegerd. Deze troepen bedwongen de kwaadwilligen, en stonden onder bevel van den graaf van Aremberg. Om ze te onderhouden had de regeering reeds in 1573 van de omliggende dorpen 3000 gl. geleend. Tot hunne groote schade en overlast bleef deze toestand tot 1575 voortduren.

De inwoners van Riethoven waren met die van Bergeik de eerste klagers aan Alva's opvolger, zij verhaalden in bijzonderheden hun tegenzin in de oproerlingen tegen Spanje's koning. Bergeik en Riethoven onderhielden 22 '*arkebusiers*' en 400 '*pieckeniers*' die heele benden van rebellen gevangen en den schout van 's Bosch enz. overgeleverd hadden.²⁸

Eindhovens regeering wilde die van Bergeik en Riethoven noodzaken bij te dragen in het onderhoud der lichte ruitery te Eindhoven in garnizoen, waartoe zij nog geen bevel hadden ontvangen. Die van Eindhoven hadden hierom twee schepenen uit Bergeik en Riethoven gegijzeld.

Don Louis de Requesens gelastte 30 Juni hen onmiddelijk te ontslaan²⁹ (2).

1604

6 Januari waren hier Staatse troepen trekkende naar Eindhoven.

---

²⁸ Archives de Bruxelles en Houben.

²⁹ Mijne Gechiedenis van Bergeik.

1607

13 Augustus hadden zich hier verschillende staatsche benden verzameld.

1626

Vele huizen worden door de Franschen verbrand. Zonder den tijd te kunnen bepalen weten de inwoners nog te spreken van het afbranden van 4 of 5 huizen op het gehucht de Hobbel, waar zij meenen ervan de plaats nog te kennen. Sommige zijn reeds een of meermalen door andere woningen vervangen. Enkele zijn niet herbouwd. Volgens deze overlevering schijnt dit afbranden toen, of mogelijk in een lateren tijd, geschied te wezen.

1672

Er bevinden zich troepen van den Prins.

1688

Door de Fransche benden wordt een zeer groot aantal huizen aan de vlammen opgeofferd. Vele inwoners vervallen hierdoor tot den bedelstaf.

1702

Het Fransche leger is er gekampeerd. Uit vele dorpen bevinden er zich paarden met karren.

1744

Er zijn militairen ingekwartierd, de Overste is te Bergeik gevestigd.

1746

Vessem zendt een bode herwaarts, om te informeeren naar den vijand, dien men vreesde dat deze in de Meierij zou vallen, zoodat zij mogelijk '*hunne effecten quijtraken*' zouden. Uit Vessem zijn ook boden naar Hoogeloon, Arendonk en Heerenthals gestuurd.

1747

Eene zware brandschatting eischen de Franschen.

1748

Bij besluit van 23 November dezes jaars staan Hun Hoogm[ogenden] toe, om f 3000 op te nemen tot betaling hunner legerschuld, zooals te Oirschot en ander plaatsen is geaccordeerd.³⁰

1750

Dewijl een geschil gerezen was over het maken en de betaling der kosten van eene nieuwe brug over de rivier tusschen Waalwijk en Schadewijk, nam 26 Mei dezes jaars de Leen-en Tolkamer de volgende beslissing: “Omdat de helft voor ‘t geheele dorp Riethoven was betaald, moet het gansche dorp Eersel, de andere helft voldoen. Verder zal die brug ten eeuwigen dage door ‘t gehucht Waalwijk voor de helft, en door ‘t gehucht Schadewijk moeten onderhouden worden”.

1751

Troepen militairen zijn hier en in naburige dorpen ingekwartierd.

1754

Het regiment van Oranje-Nassau is hier ingekwartierd geweest.

1755

Aan de veldvruchten enz. veroorzaakt een onweder groote schade, 12 Juli. De rentmeester doet later een plaatselijk onderzoek.

1756

Het regiment Baden-Baden vertrekt. Andere troepen trekken hier door.

1759

Voor de achterstallige verponding van dit jaar worden eenige regenten gegijzeld. Zij bieden deswegens een verzoekschrift aan.

---

³⁰ Notulen der dingbank, blz. 35.

1762

De onnoozele W.J. van Hoof was hier in Juli weggeraakt, en schoon er berichten in de couranten geplaatst waren, was hij in 1767 nog niet terecht.

1766

Er komt aanschrijving, dat hier een bataillon Zwitsers zal komen logeren.

1771

Wegens de verdeeling tot inkwartiering van een escadron Zwitsers geschiedt eene vacatie naar Eersel.

1773

Soldaten vertrekken, die hier in cantonnement geweest waren, en worden door andere van 't regiment Nassau vervangen.

1784

De boomen op 't kerkhof staande worden verkocht en geruimd, en ter plaatse linden heesters geplant. In vorige tijden geschiedde zulks meermalen.

1794

Uit dit dorp waren eene menigte runderen te Postel "te weide" besteed en in dit jaar door de Fransche militairen weggenomen:

van de wed. Jos. van Deijck 2 runderen, schade f 50;

Jan van Dommelen 2 runderen f 55;

G. van Hertum 1 rund f 28;

Petronella Groenen 18 runderen f 486;

terwijl Fr. van de Laar bij dezen oorlog f 350 nadeel leed.³¹

1796

In het laatst van Mei is een vrijheidsboom onder luidruchtige vreugdebedrijven geplant. Men koos zijne plaats in de dorpskom 20

---

³¹ Losse stukken op 't raadhuis te Bergeik.

meters bezuiden den toren, en ook slechts weinige van het later gebouwde raadhuis; zoodat tusschen dit gebouw en den boom slechts de breedte der dorpsstraat overig was. Hoewel die boom, zijnde een populier, in de late lente en wel zonder wortels geplant was, groeide hij en werd een hooge, rechtstammige kolossus, met de verheven in 1893 nog hooger gebouwde torenspits.

Zijn stam bereikte van den grond tot eenige meters daarboven eene dikte van p.m. anderhalven meter terwijl zijne hoogte ongeveer 30 meters bedroeg. Meermalen beroofde een storm hem van eenige takken en omtrent het jaar 1865 ook van den top.³² Deze boomreus verkondigde aan tijdgenoot en nageslacht de heugelijke gebeurtenissen van den Franschen tijd. Hij mocht evenwel den ouderdom eener volle eeuw niet bereiken. Een hevige wind verbrak hem in den namiddag van 30 November 1892 enkele meters boven de oppervlakte, zoodat hij nederstortte. Tot deze hoogte was de stam langzamerhand hol geworden.

Omstreeks 1860 liet ik, met vergunning, eenige spruiten of takken van dien vreemdsoortigen boom naar Westerhoven voeren en daar in een perceel grond planten. Hiervan groeien nog afstammelingen.

1797

In dit jaar en ook in het volgende overnachtten hier verscheidene reizen geldwagens geëscorteerd [door] militairen, die meerendeels bij den brouwer Jan Snieders op de Voort aan de groote route van 's Bosch gelegen, ingekwartierd werden. Hij is door de gemeente hiervoor met 79 gl. 7 st. 10 penn. betaald. De overige militairen hadden toen hun nachtverblijf bij andere inwoners in de buurt der woning van J. Snieders, die daarvoor f 139-4 hebben genoten, zoodat deze uitgaven f 218-11-10 bedroegen.

De generale jacht op allerlei soort van landloopers had hier, evenals elders, omtrent dezen tijd, nu en dan ook in vorige jaren, plaats.

---

³² In het najaar van 1895 heeft men terzelfden plaatse een lindeboom geplant.

1798

Het gansche dorp vierde 9 Mei druk feest, ter occasie van de afkondiging enz. der staatsregeling. Men vlagde uit den toren, dronk 5¼ ton of meer bier en vermaakte zich ter dege.

1800

Er bevinden zich hier militairen. Karren worden in het kamp bij Eindhoven gezonden.

1802

Late vorst bedierf ¼ van de rogge en op een later tijdstip omtrent de helft van de boekweit.

1805

Een detachement Fransch-Bataafsche troepen worden 6 Maart voor 8 stuivers daags ingekwartierd en verblijven twee maanden.

1809

Men verwachtte den Koning van Holland waarom eereboogen in het dorp en eene nieuwe vlag in den toren geplaatst werden. Alle voorbereidingen waren te vergeefs, daar Z[ijne] M[ajesteit] evenmin als te Bergeik verscheen.³³

Door onweder is 14 Mei een woonhuisje afgebrand.³⁴

1810

Aan Fransche troepen worden in het voorjaar vele fouritures gedaan.

1875

18 Juli sloeg de bliksem in den toren en veroorzaakte aan de kerk eene schade, die op f 500 is gewaardeerd.

1883

Een zestienjarige jongen valt dood.

---

³³ Men leze o.a. "Reis van koning Lodewijk Napoleon door Noord-Brabant in April en Mei 1809" in Taxandria, IV, blz. 215.

³⁴ Kroniekje in hetzelfde Tijdschrift IV, blz. 215.

1888

Een 88 jarige weduwe verdrinkt.

XI. Ontdekte oud- en merkwaardigheden. Legendes.

Weinige dorpen dezer streek hebben tot heden een zoo groot aantal oude gedenkwaardigheden opgeleverd als Riethoven. Verreweg de meeste zijn door mij ontdekt, nagespoord en beschreven. Hierdoor acht ik mij in staat ze mede te deelen, hetgeen ik hier in chronologische orde doen zal.

Vele zijn in geleerde werken als in Noordbrabants Oudheden door dr. C.R. Hermans, in de Handelingen van 't Provinciaal Genootschap enz. opgenomen. Door de meeste kan de aloude geschiedenis der betrokken plaats op verschillende onderwerpen toegelicht en grondiger verklaard worden.

Zoo wijzen ons de ontdekte voorwereldlijke beenderen van dieren enz. op het vóór-historische tijdvak. De lijkurnen op een meer dan vijftienhonderdjarigen ouderdom, daar het verbranden der lijken in de vierde eeuw reeds verboden werd, terwijl sommige benamingen door de eerste Christenen aan de genoemde plaatsen gegeven ons een blik op het voormalig Heidendom doen werpen.

1840

Graf- of lijkurnen

Dit jaar en later zijn vijf grafheuvels in de heide nabij het gehucht Boschhoven ontdekt. In Juni 1844 liet ik twee dezer heuvelen doorgraven. Uit één kwam eene fraaie zwartkleurige urne te voorschijn. Ze was echter gescheurd waarom ik ze ongeledigd huiswaarts liet dragen. Twee andere dezer bergjes heb ik 18 October 1845 doorgraven en in een, o.a. eene schoone urne ontdekt, welke nog door mij bewaard wordt. Met andere oudheden voor de Tentoonstelling in Mei 1894 te Eindhoven afgestaan, trok deze urne zeer de aandacht.

Nabij het gemelde heuvelgroepje ontwaarde ik zeven bergjes in de mastbosschen, zoodat het uitdelven moeiëlijker ging. Mijn in 1840 en '70 gedaan onderzoek leverde geene urnen, wel bewijzen van verbranding en begraving op. Dit twaalfstal heuvelen ligt ongeveer $\frac{1}{4}$

uur verwijderd van de grafheuvelen in de Bergerheide enz. onder Bergeik.

1844

De 18 Augustus dezes jaars ontdekte bergjes ten noordoosten van Waalwijk, heb ik 26 dier maand geopend. Ik vond geene urnen, wel beenderen, houtskool en asch. Deze lijkheuvelen zijn grootendeels nog aanwezig. In één dezer vond ik in 1854 een stuk eener roodkleurige urn.

1845

Een regelmatigen heuvel ten noordoosten onmiddellijk aan het Broodven gelegen, heb ik 18 October doorgraven. Dit ven ligt in de richting tusschen de grafheuvelen de Bergeiksche Bergerheide en die bij Waalwijk. Dit heuveltje hield eene zeer brooze urne en eenige houtskool in.

1846

Een paar minuten ter rechterzijde van den weg van 't dorp naar Keersip omstreeks vijf minuten ten westen van dit gehucht en alzoo op nog kleineren afstand van den Duivelsberg liet ik 26 Mei een grafheuvel doorgraven. Ter diepte van den beganen grond ontdekte ik eene menigte stukken been en houtskool.

1847

Germaansche wig.

Ongeveer 100 m. ter linkerzijde van den weg naar Steenvoort, en even ver van den graanwatermolen vond de molenaar 2½ m. beneden de gewone grondoppervlakte, half zoo diep in het veen eene fraaie, Germaansche wigge van kwarts, door mij in 1864 aan het genootschap vereerd. Zij is in Noord Brabants Oudheden afgebeeld.

1844 - 1852

Fossielen.

Ter rechterzijde van den weg naar Steenvoort, ter diepte van bijna 3 m. in leem of klei, ontdekten in 1852 de kleidelvers vele beenderen

van eene thans niet meer bestaande dierensoort. Door mij destijds in het gehucht Steenvoort ingepakt, zond ik ze van daar direct aan het Provinciaal Genootschap te 's Hertogenbosch ten geschenke. Men houdt ze voor beenderen van den Mammouth, een voorwereldlijk dier. De zwarte- of teelaarde bedekt er de klei ter hoogte van ongeveer een meter.

Zes jaar tevoren (1846) ontdekte de eigenaar ter linkerzijde van dien weg ook een dergelijk been, wellicht van den mammoeth, dan slechts 100 treden van de genoemde ontdekkingsplaats verwijderd. Deze is sinds onheuglijken tijd weide, terwijl die aan de linkerzijde in 1846 in vloeuweide is aangelegd.

Het bestuur des genootschaps stelde eene som voor mij beschikbaar indien ik oordeelde met goeden uitslag daar te kunnen laten graven. Na inlichtingen van de eigenaars der perceelen en van de werklieden bekomen te hebben, schenen verdere opgravingen vruchteloos en alzoo onnoodig te zullen wezen. Men kan deswegens meer lezen in mijn Oudheidkundig Correspondentieboek.

In October 1844 vond men 2 meter diep in het leem, waarboven 1 m. gewone aarde, beenderen van een kleiner dier, doch de kleidelvers wierpen ze in een nevenstaanden kuil, zoodat ze niet bewaard zijn. Dit terrein bestaat nog uit heide en kuilen en ligt slechts even ten zuiden van gezegde vloeiveiden. Deze drie ontdekkingsplaatsen begrenzen als het ware elkander; ze behooren tot grondgebied van Riethoven naar den kant van Steensel.

1854

Nabij de in 1844 en de in 1852 gevonden dierenbeenderen troffen kleidelvers, een meter in de klei, boven welke eerst nog aarde afgegraven moest worden, een hoop beenderen van vermoedelijk voorwereldlijke dieren aan. Deze overblijfselen hadden ongeveer dezelfde grootte als die in 1844 uitgegraven, doch door het opborrelende, overtollige water konden niet alle voor den dag gehaald worden. De verkregene werden mij 17 October 1854 te huis

gebracht³⁵. Op verzoek van Dr. Hermans zond ik ze aan zijn adres voor het Provinciaal Genootschap in 1860, hetwelk, naar ik meen, van deze vondst later geen gewag maakte.

1897

Een aloude nog weinig verteerde boom in het veen bij de Keersip ontdekt en als balk in den molen gebezigd. In dien omtrek worden steeds boomen van verschillende dikte in den grond aangetroffen.

1899

Ter plaatse waar ik tusschen 1840 en 1845 lijkurnen enz. ontdekte, vond een werkman in Januari, ruim ½ m. diep, eene groote, ijzeren zeer sterk ingeroeste vuurtang, zooals die nog heden bij den haard gebezigd worden.

Uit het veen nabij het Haarëind en Boschhoven treft men gedurig houtgewas en boomen uit den voortijd aan.

Het Broodven

Deze zonderlinge benaming zou aan dit water gegeven zijn, doordien in de (16^e of 17^e) eeuw, de aldaar gelegerde Spanjaarden hun voorradig brood en andere mondbehoefte er in geworpen hadden, welke zij wegens het achtervolgen der Staatse troepen niet raadzaam achtten mede te nemen. Deze geschiedenis is hier alleen door mondelinge overlevering bekend gebleven, welke soms ook beweert, dat de dáár gelegerde militairen hun brood in dat water wierpen, dewijl de vijand het vergiftigd had. Om zich nu van die booze daad te overtuigen lieten de Spanjaarden een hond van een dier verdachte brooden eten. En de hond stierf plotseling ten gevolge hiervan.

Dit ven, in het taaleigen of eenigszins verkort, brôven genoemd³⁶ is in de heide gelegen, welke aan de gehuchten Waalwijk en Schadewijk in gemeenschappelijk gebruik toebehoort. Het is van eene tamelijke uitgestrektheid en in het midden diep, waarom het bijkans nimmer

---

³⁵ Mijne aantekeningen van verschillenden aard, begonnen 1846, p. 110.

³⁶ Dr. Hermans in N.Br. Oudheden, blz. 80, schrijft verkeerdelijk Broekven.

geheel uitdroogt. In Augustus 1885 en enkele andere zomers heb ik het nochtans zoo goed als vrij van water gezien.

Aan de noordzijde bevinden zich bij elkander vier regelmatige gegraven kuilen, weinig in grootte en afstand verschillend. Ze hebben nog eene diepte van ongeveer 2 meters, bij eene breedte van 4 of 5 meters. Waarschijnlijk zijn deze het werk geweest van aldaar gelegerde militairen en de stukken of overblijfselen van geweren, vroeger aan de overzijde gevonden, kunnen wel aan hen behoord hebben. De grafheuvel aan den oever van het ven, hiervoren op 't jaar 1845 vermeld, klimt tot eene veel oudere periode op.

Naar de zijde van Eersel en Steensel is de grond hooger dan naar de andere zijden in de onmiddellijke nabijheid van het ven. Deze heide had oudtijds eene veel aanzienlijker uitgestrektheid rondom het Broodven. Sinds eene eeuw zijn er eene menigte bosschen aangelegd. In September 1903 vond men in een heuvel 2 minuten van het Broodven in de richting van Walik eene schier vergane urn.

Het Bro(od)ven februari 1953 (foto jb).

De Duivelsberg.

Een zandheuvel, zijnde een der grootste bergjes der gemeente, nabij den Keersipschen graanmolen, ter rechterzijde van den weg van Riethoven naar Keersip, draagt dezen naam naar de duivelsche vertooningen, welke daarop, volgens het bijgeloof, in oude meer dan in de tegenwoordige tijden plaats vonden.

Ging men er bij nacht of in het duister, dan hoorde men er schoone muziek. Helsche geesten dansten, sprongen en zongen er. Als zij uit het bijgelegen ven gingen drinken, maakten zij daarin groot rumoer. Sommigen onzer tijdgenooten zagen er schrikkelijke wandgedrochten.

Talrijke plaatsnamen met Duivel saamgesteld, ontleenen ook in de volkssprookjes hun oorsprong aan den Vorst der duisternis. De Duivelsberg ten Oosten van Beek, op Pruisisch grondgebied, ontleent zijnen naam van een schat hier volgens de sage bedolven en door Satan bewaard.

De Duivelsbrug nabij de kerk van Ginneken bekwam haren zonderlingen naam van eene legende, volgens welke de Duivel in een donkeren nacht de klok uit den kerktoren te Ginneken in de kerk smeed.³⁷

De Juffrouwsdijk

Er loopt een smalle karweg uit den openbaren of gewonen weg tusschen het dorp en Keersip naar de plaats alwaar volgens overlevering een kasteel stond en op welke [plaats] in 1858 het molenhuis is afgebrand.

Eerstgenoemde weg draagt den naam van Juffrouws- of Juffrouwendijk, omdat menigeen daarop in het spookuur en bij duistere avonden eene vrouw, geheel in het wit gekleed, heeft ontmoet.

---

³⁷ Zie o.a. Van Der Aa, Aardrijkskundig Woordenboek.

Op vele andere plaatsen, meest in de nabijheid van oude grafheuvelen, verschijnt eene dergelijke juffrouw. Zij deert niemand doch vergezelt doorgaans eenige minuten lang sprakeloos den wandelaar of voorbijganger. Hare verschijning en onverwachts gezelschap heeft echter een en anderen reiziger op de vlucht gedreven of zeer beangst gemaakt.

Bij dit verhaal zal men wel aan de Alvinnen en witte Wijven uit den grijzen voortijd moet denken³⁸. L. Knappert zegt o.a. “Ik voeg hier nog bij, dat in ons vaderland vele juffers wonen, althans hebben gewoond. De reeds genoemde Jan Picardt twijfelt geen oogenblik aan haar bestaan”.³⁹

Tot op onzen tijd en vermoedelijk door alle eeuwen heen (wat echter van meerdere plaatsen te veronderstellen is) werd menige vrouw met den naam van tooveres of heks gedoodverwd.

In dezelfde genoemde Keersipsche heide onder Riethoven bevinden zich, in later aangelegde akkers of dennebosschen onder Westerhoven nog de Noorden- en Elverberg benevens de nu gedempte Duivelskuil.⁴⁰

Men zal schaars een oord in onze provincie aantreffen, waar men in zulke beperkte ruimte als hier een zestal plaatsen vindt, welke benamingen, door de eerste Christenen daaraan gegeven, ons duidelijk op het heidendom wijzen.

Een voornaam oudheid- en geschiedkundige⁴¹ brengt hiertoe ook het gehucht dezer gemeente “*Waalwijk als Walik uitgesproken, dat is : wal-eik. Dewijl wal dood of lijk te kennen geeft, is Wal-eik alzoo een eik der walen of der dooden, een dooden-eik, dat is een eik, die dicht bij eene begraafplaats staat*”. Schoon deze geleerde de afleiding als

---

³⁸ Mijne Noordbrabantse. Sagen. Brecht, 1893. Prijs 50 cts.

³⁹ Door Panken niet ingevuld (jb).

⁴⁰ In mijne Beschrijving van die gemeente. (Deze is zoekgeraakt (jb).

⁴¹ Dr. Hermans in zijne aantekeningen op mijne “Voorchristelijke Begraafplaatsen”, 2^e. deel, bl. 29.

niet gewrongen beschouwt, vermeen ik ze eigenaardiger van het oude woord wal als grens te moeten duiden, zoodat Walik een eik bij eene grens kan betekenen. Walik beteekent soms grens of omtrek.

Naar men meent dagteekenen de eerste Schepenen- en dingbanken uit de negende eeuw door Karel den Groote. Aanvankelijk werd Rijthoven met Bercheijck enz. onder die van Eersel gebracht; doch reeds voor de zestiende eeuw werden vele dorpen tot eene afzonderlijke ding- en schepenbank verheven. Riethoven kwam toen met Westerhoven, Borkel en Schaft onder die van Bergeik.

Aan de dingbank van Bergeik waren schepenen verbonden, waarvan twee te Riethoven woonden. De secretaris dier Bank had in den regel zijne residentie te Bergeik, alsook de vorster die wel eens de gerichtsbode heette.

In de dingbank van Bergeik hadden zitting voor Bergeik 3, voor Riethoven en Westerhoven elk twee Schepenen, Borkel na rato. Na 1648 moesten alle ambtenaren Gereformeerde wezen. Bij gebrek aan zulke, konden in deze dingbank niet alle voor in 1664 vervangen worden (2) soms nog later (3).

IJzertijdurnen uit het grafveld aan de Keesopperdijk

XII. Voornaam personen alhier geboren

Martinus Bauwens of Rythovius

Riethoven kan zich beroemen op een der vroomste, ijverigste en geleerdste mannen van ons vaderland onder zijn inboorlingen te mogen tellen. Deze is M. Bauwens of Boudewijns, Bisschop van Yperen, in 1511 in het gehucht Waalwijk geboren.

Van zijne jeugd en jongelingsjaren is weinig tot ons gekomen, dan het toeval dat hem naar de studie zoude geleid hebben. Hiervan bestaat onder de inwoners van het dorp en den omtrek van mond tot mond, van het eene geslacht aan het ander overgeleverd, nog de volgende overlevering, ook door Dr. Hermans in zijne Bijdrage over Noord-Brabant, 1843 aldus geboekt :

“De Iperse Kerkvoogd M[artinus] R[ythovius] is in ‘s lands geschiedenis vermaard, omdat hij de graven Egmont en Hoorne in 1568 als biechtvader in hunne laatste oogenblikken bijgestaan heeft. In zijne geboorteplaats is zijne nagedachtenis bijzonder gezegend, en ik geloof, dat géén uitstekend man ergens ter wereld zoo algemeen op de tong en in het hart van zijne stad- of dorpsgenooten leeft, als Martinus van Rythoven. Geen kind van het dorp is er, dat u het huis zijner geboorte in het gehucht Walik niet kan aanwijzen.⁴²

Den kinderen vooral is hij dierbaar, en de kerkvoogd had dan ook bij zijn testament gezorgd, dat hij bij de lieve kleinen in hoogachting zou blijven. Hij had namelijk eenige gelden tot een fonds afgezonderd, waaruit op Kerstmis en Paschen aan de kinderen van Rijthoven, Eersel en eenige omliggende dorpen witte brooden zouden worden uitgedeeld, mits zij den Vader ons, de Wees gegroet; het symbolum der Apostelen, de Tien Geboden en de noodzakelijkste punten uit den Catechismus zouden kennen.

---

⁴² Deze laatste uitdrukking is eenigszins overdreven of sterk gekleurd.

Nog heden worden deze uitdeelingen van wittebrood aan de kinderen dier plaatsen gedaan. Van daar dat met dankbaarheid alles onthouden en herhaald wordt wat de overlevering van Martinus Rythovius meldt, en nimmer vergeet men te herdenken hoe hij op studie kwam.

Boudewijn, een onvermogend landman, liet zijn zoon Marten de schapen hoeden. Eens was hij met de kudde in de heide, toen een aanzienlijk heer, met zijne koets verdoold geraakt, naar de schapen reed en hem den weg vroeg. Martinus zette zijn bolhoedje op de herdersschop, beval den hond de wacht aan, en bood zich aan, om dien vreemden heer den weg te wijzen. Daartoe uitgenoodigd, klauterde hij in het rijtuig. De vreemde vroeg hem waarom hij dáár zijn schop liet met zijnen hoed er boven op. Wel mijn heer, was zijn antwoord, op dit gezicht beseft de hond, dat de kudde schapen zich niet mag verwijderen en hij zijne waakzaamheid moet verdubbelen.

De vreemdeling koutte nu met den knaap voort, en was zoo voldaan over zijne gepaste en vrijmoedige antwoorden, dat hij besloot, den jongen voor zijne rekening te laten studeeren. De vreemde heer nam afscheid van den jeugdigen vriend en beloofde hem, dat hij weldra bij zijn vader een bezoek zou komen afleggen.

Hij hield woord, sprak met vader Boudewijn over zijn plan en de jonge Martinus werd naar de destijds bloeiende school van 's Hertogenbosch gezonden, alwaar hij weldra den ijver zijner medeleerlingen opwekte, te Leuven op de tweede plaats in de wijsbegeerte bevorderd, en weldra professor, bisschop en afgevaardigde werd naar de bekende geloofs-onderhandeling te Worms en naar de kerkvergadering van Trente.

Toen Martinus Bauwens in de klasse der geleerden optrad veranderde hij zijn naam en noemde zich, naar het gebruik dier tijden, naar zijne geboorteplaats Martinus Rythovius, onder welken hij algemeen bekend is. Van zijne ouders en andere naaste bloedverwanten weten wij weinige bijzonderheden. Velen hunner hebben te zijnen tijd, ook vroeger en later te Riethoven gewoond. Zij behoorden tot den eenvoudigen of boerenstand. De geslachtswapenen, door Rythovius

gekozen, zegt zijn levensbeschrijver, dragen dan ook geene teekenen van adeldom.⁴³

Zijne ouders bewoonden en bezaten, naar alle waarschijnlijkheid, het huis, staande op de noord-ooster grens van Walik en alzoo ter rechterzijde van dit gehucht naar den kant van Eersel. Dit huis of een ander dat het verving, is omtrent het jaar 1899 afgebroken. Na dien tijd staat daar geene woning meer. In het gezegde huis is Martinus Rythovius geboren. Tot voor eenige jaren werd dit terrein nog als tuin en thans als bouwgrond gebezigd. Er tegenover is in 1867 eene landbouwerswoning gebouwd. Een oud doch overigens gewoon huis, omstreeks het midden van Walik, duiden sommigen verkeerdelijk als geboortehuis van Rythovius aan.⁴⁴

Dewijl de ouders van M. Rythovius in hem buitengewone geestesgaven en lust tot werkzaamheid opmerkten, zonden zij hem, vermoedelijk meer dan hunne andere kinderen, getrouw ter school. Dat deze die van zijn geboortedorp, op een kwartier uurs van zijne woning gelegen zal zijn geweest ligt voor de hand. Naar zijne eigene getuigenis heeft hij ook te Bergeik, Eersel en Westerhoven ter schole gegaan.

Het gehucht waar hij woonde vormde als 't ware een centrum tusschen deze vier dorpen. Van die te Bergeik bedroeg de afstand p.m. $\frac{3}{4}$, van Eersel of Westerhoven $\frac{1}{2}$ uur. Natuurlijk waren alle onderwijzers destijds Roomsch Katholiek, naar alle waarschijnlijkheid zelfs uit den geestelijken stand, zijnde te dien tijde, schier alom een rector, primissaris of ander aan de parochiekerk verbonden priester met het onderwijs belast.

Omstreeks 1530 vertrok Martinus naar de toen reeds vermaarde hoogeschool te Leuven, welke door het aantal leerlingen en de fraaiheid harer collegiën voor die van Padua in Italië [niet] behoefde

---

⁴³ Esquisse Historique et Biographiopie sur Rythovius, par Adolphe Iweins, 1859.

⁴⁴ Thans is dit huis door W. Vervest bewoond.

te wijken. Hij behaalde in 1533 de tweede plaats onder 107 medestudenten, waarna hij tot professor in de filosofie in het collegie 'De Valk' dier universiteit werd aangesteld. Den graad van licentiaat bekomen hebbende, is hij in 1549 of 1550 met drie geleerde mannen naar Dillingen of Dölingen in Zwaben gezonden om er als professor der H. Schrift op te treden. In deze, het vorig jaar opgerichte universiteit, leeraarde hij vijf jaren toen hij in 1554, sommigen meenen in 1553, naar Leuven terug geroepen is.

Na eenige maanden studie verkreeg hij 19 Mei 1556 den graad van Doctor. Dezen had hij nauwelijks of hij werd tot professor der godgeleerdheid en tot president van het collegium Theologorum benoemd.

In 1557 werd hij met eene gewichtige en verëerende zending belast. Ferdinand I, keizer van Deutschland beval eene vergadering ter verzoening van Roomsche Katholieken en Lutheranen te Worms te doen beleggen. De jonge professor deed aldaar zijne diepe godgeleerde kundigheden met groot verstand en toegeeflijkheid blijken. Gematigd en ijverig verdedigde hij met Sonnius en anderen der Katholieke partij het oude ware geloof. Zich strikt aan de kerkleer houdend betoonde hij alle mogelijke inschikkelijkheid. Wegens de weerstuimigheid der Luthersche partij slaagde deze conferentie niet.

Te Leuven terug gekeerd werd hij 19 September 1559 tot Kapitteldeken der St. Pieterskerk aldaar en tot kanselier der universiteit benoemd. Nog hetzelfde jaar is hij tot Rector Magnificus, en kort hierna tot Pastoor-deken der gezegde hoofdkerk verheven. Hij verkreeg eene dictatoriale macht over al zijne leden.

Rythovius was de 300^e rector sedert [stichting] der universiteit en bezat de hoogste waardigheid welke men er bekleeden konde. Nog met het rectorale purper bekleed werd hij tot bisschop van Yperen benoemd. Het bisdom van Yperen was een der dertien bisdommen welke oprichting zooveel gemor verwekte. Op de tijding harer verheffing tot bisschoppelijke stad, scheidde Yperen zich van de

andere zetels af, die, volgens de getuigenis der tijdgenooten, hun eersten herder weigerden te ontvangen en ontving haren bisschop met vreugde.

De Paus had 25 Mei 1562 aan Rythovius den bisschopszetel van Yperen opgedragen, die 2 November daarna in de kerk der H. Gudula te Brussel door den beroemden kardinaal De Granvelle, bijgestaan door Richardot en Sonnius, bisschoppen van Arras en 's Hertogenbosch, gewijd werd. De tusschentijd der benoeming en wijding werd licht aangevuld door de werkzaamheid om de bisdommen te omschrijven en het mandaat of inkomen der titularissen te bepalen. De bisschop van Yperen had 3000 ducaten.⁴⁵

Kort na zijne benoeming, voordat hij de pontificale wijding nog ontvangen had, begaf zich Rythovius, teneinde de noodzakelijkste behoeften der diocees te voorzien, naar Yperen tot zijne schapen. Tot zijne inkomst koos hij 11 November, den dag van den H. Martinus, den feestdag van zijn patroon en van zijne cathedrale kerk. Hij wilde zijne inkomst te voet doen, in weerwil van het herhaalde verzoek der Yperanen, die hem eene ontvangst, overeenkomende met zijnen goeden naam van wetenschap en heiligheid, verlangden te bereiden.

Zijn groot bisdom verdeelde hij in 6 dekanaten en 152 pastorijën. Vervolgens gaf hij, naar het gebruik, aan elke kerk een' advokaat, ten einde de stoffelijke of tot dien aard behoorende zaken te verzorgen en te beschermen. Nadat Rythovius een herderlijken president voor al deze maatregelen gekozen had, begaf hij zich in 1563 naar het concilie van Trente, waarheen hem dringende brieven uit Rome en Madrid riepen. Hij kwam er 1 Juni aan.

Dit beroemd concilie, welks dubbel doel beoogde, de dwaalstelsels des tijds te veroordeelen en de abuizen te herstellen, verëenigde zich het eerst in 1545, en moest in 1548 hare zittingen, wegens de inneming van Augsburg door de Gereformeerden, schorsen. Het concilie hield

---

⁴⁵ Histoire du diocèse de Bruges, p. 26. Eene noot bij Iweins.

zijne drie en twintigste zitting, toen de bisschop van Yperen zich er heen begaf om de Nederlanden met de bisschoppen van Arras en Namen, benevens drie godgeleerden der Leuvensche universiteit te vertegenwoordigen. De afgevaardigden der Nederlanden en Rythovius onder hen, deden zich door hunne diepe geleerdheid kennen en namen aan het onderzoek der geschilpunten volijverig deel.

Naar de getuigenis van den kardinaal Hosius stond Melanchton zelf verbaasd over de diepe geleerdheid, door de Belgische godgeleerden, doch vooral door Rythovius aan den dag gelegd. Hij heeft het concilie van het begin, 21 Juni 1563 tot aan de sluiting in 1563 [bijgewoond] en de besluiten ondertekend.⁴⁶

Hierna is hij naar de Nederlanden teruggekeerd. De voortgang der ketterij en talrijke [?.] in deze omstandigheden bewerkten er groote onheilen. Rythovius was niet alleen een voorbeeldig herder, maar daarenboven een voorzichtig en verlicht staatsman. Zoo menigmaal de landvoogdes Margaretha eene gewichtige beslissing moest nemen wilde zij hem raadplegen. Meer dan één voorbeeld meldt ons daarvan de geschiedenis. Hij genoot het vol vertrouwen des Konings, en was de éénige, zo getuigd werd, die toenmaals aan het Hof voldoening schonk.

Door alle herderlijke deugden stichtte hij in zijne waardigheid van bisschop, gedurende de onlusten in Nederland, zijne kerk en geheel ons vaderland. Zijn bestuur kenmerkte zich door groote voorzichtigheid en nauwgezetten ijver. Door geleerdheid, deugd, talent en invloed muntte hij onder zijne tijdgenooten boven vele anderen uit. Gazetus (die door Rythovius zelf bestreden is) meldt van hem: “Met uitmuntende en degelijke leer heeft hij zoo groote welwillendheid vereenigd, dat hij deed denken aan de deugdzame en heilige bisschoppen der eerste kerk; zoo geregeld was hij in zijne levenswijze, zedig in zijne manieren, gematigd in zijne genegenheden, voorzichtig en standvastig zoowel in voor- als in tegenspoed,

---

⁴⁶ Rythovius en andere professoren van Leuven leerden ook de Onfeilbaarheid des Pausen. – zie Studiën, 1870 blz. 78.

milddadig omtrent de armen, vlijtig in het vervullen van zijn plicht en groot ijveraar voor het heil der zielen [...] voorliefde tot de eenzaamheid. Enz.”⁴⁷.

Toen men hier den Tienden Penning op sommige goederen wilde invoeren, ontrieden zulks uitstekende mannen den Spaanschen landvoogd Alva. Onder die wijze raadgevers behoorde ook de bisschop Rythovius, een man die den koning van Spanje de waarheid durfde zeggen, en Alva voorhield dat hij rechtvaardig moest wezen.

De bisschoppen van Yperen, Gent en Brugge, rekenden het zich tot plicht, den koning het kwaad onder het oog te brengen, dat de rechtvaardigheid en het gemeenebest door de heffing van den Tienden Penning zou te lijden hebben. Hierover zonden zij den koning 24 Maart 1572 een brief. De heffing is nog dit jaar gestaakt. De jaren 1572 en '73 waren vooral bloedig voor onze gewesten. Het Nederlandsche volk haatte Alva in hooge mate en [deze] werd op het einde van 1573 door den Koning naar Spanje terug geroepen.

Op 15 Augustus 1566 brak de beeldenstorm uit, een blijk van den gloeienden haat tegen den katholieken godsdienst die de Calvinisten bezielde. Eigenlijk waren de constistoriën of Gereformeerde kerkeraden de bewerkers.

Yperen was de eerste groote stad waar de beeldstormers hun werk aanvingen, Antwerpen de tweede. Nergens werd ruwer vernield en grootere kunstschaten vermorseld dan in de reeds toen ver beroemde Onze Lieve Vrouwekerk te Yperen, in dien tijd met de St. Pieter te Rome misschien de rijkste en schoonste kerk der Christenheid. De rijkdommen door hen vernield, bedroegen minstens 400,000 ducaten, eene som naar de tegenwoordige geldswaarde aan 20 miljoen gulden gelijk. Men moet tot den tijd der barbaren terug keeren om dergelijke

---

⁴⁷ Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied, 4^e j., p. 52.

heiligschennis en barbaarsche vernielzucht in de geschiedenis te vinden.⁴⁸

In de twee volgende jaren moest ook Rythovius menigvuldige, grove beledigingen den priesters door de kettters aangedaan, soms hun gruwzamen dood vernemen.

Den openstaande bisschopszetel van Antwerpen wist hij in 1568 af te weeren; maar werd in dit jaar tot eene droevige zending geroepen. Hij was bestemd de Graven van Egmond en Hoorne tot den dood voor te bereiden, waardoor hij eene gewichtige rol in een vermaard drama der geschiedkundige jaarboeken vervulde.

Rythovius ontving 5 Juni een brief van den Hertog van Alva, met den last zich onmiddellijk naar Brussel te begeven. Zonder toeven begeeft hij zich op weg en meldt zich bij zijn aankomst bij den Hertog aan. Deze overhandigt hem het vonnis dat den Graaf van Egmond ter dood veroordeelde en verklaarde dat de berechtiging den volgenden dag geschieden zou. Bij het lezen van dit onverwacht nieuws verbleekte de Bisschop en waggelde, en zonder zich een oogenblik te bedenken werpt hij zich aan 's Hertogs voeten neer en bezweert hem door alle mogelijke middelen, den ongelukkigen Graaf genade te schenken. De Hertog antwoordt dat gerechtigheid geschieden moest.

Nu voegde de Bisschop zijne tranen bij zijne smeekingen met eene door snikken onderbroken stem, roept hij de goedertierendheid des Hertogs in, om minstens een uitstel te verkrijgen. "Ik heb U niet geroepen Monseigneur", luidt het hardvochtige antwoord, "om het vonnis te veranderen of te matigen, maar om den schuldige tot den dood te bereiden".

Ziende dat zijn smeeken en aanhouden niets vermochten dan meer en meer den Hertog te vergrammen trok zich Rythovius terug, en begaf zich naar het beklagenswaardig slachtoffer.

---

⁴⁸ Zie Nuyens, Nederlandsche Beroerten.

Tot heden kent men de beweegredenen niet, die de oogen op den Bisschop van Yperen deden vestigen, om den graaf van Egmond bij te staan. Men gelooft, dat het zachtmoedig karakter van Rythovius, de menigvuldige betrekkingen die van Egmond als gouverneur van Vlaanderen met hem gehad had, en zijne gehechtheid aan het koninklijk belang daaraan niet vreemd waren. Zijn biechtvader, vrezend dat hij tot wanhopig zou worden, ried hem, de gedachte aan zijne familie te verwijderen, hem verzekerende dat de Voorzienigheid over haar waken zou, en hij, van zijn kant bij den Koning te zijnen gunste voorbidden zoude.

“Wat denkt gij over mij,” vroeg hem daarop de Graaf, “gij kent mijn vorig leven, en gij komt het verhaal mijner misdaden aanhooren? Gelooft gij niet, dat ik als een goed christen sterven zal?”
– “Ik twijfel er geenszins aan”, antwoordt de bisschop, “dat gij geen vergiffenis en barmhartigheid voor God verwerven zult; vertrouwt gij op Zijne goedheid?”

Daar de Graaf zag, dat hem slechts eenige uren overbleven, schreef hij bij ‘t eerste lichten van den dag, van welken hij het einde niet meer zou beleven, twee brieven, eenen aan zijne vrouw en den anderen aan den Koning wien hij haar alsook zijne kinderen aanbeval. Hij nam een ring van zijn vinger, met verzoek aan Rythovius hem met den brief den Koning te doen geworden. Tegen elf ure verscheen Egmond op het schavot ... in het zwart gekleed zonder boeiën noch banden, hebbende den bisschop van Yperen aan zijne rechterzijde, met wien hij het Miserere bad...

De graaf ontdeed zich dan van zijn damasten tabbaard, nam zijne muts, trok ze vóór zijne oogen, legde bedaard het hoofd op het blok en in de vurigheid van het gebed, zeide hij met eene duidelijke en verstaanbare stem: *In manus tuas Domine, commendo spiritum meum.*⁴⁹

---

⁴⁹ In Uwe handen, Heer, beveel ik mijnen geest. Zie Lukas 23 vs 46; de Vulgator, waar niet “Domine”, maar “Pater” staat.

Martinus Rythovius, bisschop van Ieper

Aanstands hief de beul het zwaard op en het bloed van den Graaf van Egmond bespatte de witte albe van den Bisschop van Yperen. Dit gebeurde 5 Juni 1568. De Meestere zegt dat de broeder van Rythovius dit kleed langen tijd bewaard heeft. Het zwaard beweert men op het stadhuis te Nijmegen te bezitten.

Na deze berechtiging is die van zijnen adellijken gezelschap onmiddellijk uitgevoerd. De Hornes (of Horne) betoonde zich minder gedwee, om de door den beroemden bisschop aangeboden vertroosting en aanhooren, en weigerde in het eerst te biechten. Hij zeide, God, maar niet den Koning, beledigd te hebben. Rythovius ging met aandrang voort, de Graaf week voor zijne bewegelijke redenen en ontving de laatste sacramenten.

Hij verlangde van den bisschop het doelmatigste gebed te weten, dat hij bij het beklimmen van het schavot bezigen kon. Het antwoord luidde: "Het Onze Vader". De hoofden der beide Graven werden twee uren lang op staken tentoongesteld. Dit schouwspel verwekte zelfs deernis bij de vijandige Spaansche soldaten.

Egmond was algemeen bemind. Allerwege hoorde men zuchten en snikken, Alva zelf kon zijne tranen niet weerhouden. De menigte haastte zich naar het schavot om zakdoeken in het bloed van dien Graaf te doopen, en begaf zich naar de kerk om de uitvaart bij te wonen; men kuste de doorkist onder zulk eene tranenvloed en zóo eerbiedig, dat men zou gemeend hebben met relikwieën van een heilige te doen te hebben. Hij liet eene tranende weduwe en twaalf [elf?] kinderen na, die in diepe smart leefden. Met hun ongelukkig lot begaan, verleende Philips II hun een pensioen om zich behoorlijk in den stand hunner edele geboorte te kunnen handhaven.

Rythovius bevlijtigde zich dan 9 Juni den Koning den brief van den Graaf van Egmond over te brengen. Hij voegde er een anderen bij, waarin hij omstandigheden over 's vorsten uitvoerig verhaalt en de koninklijke goedertierenheid ten gunste van den overwinnaar te St. Quintin en Grevelingen inriep. Vervolgens begaf hij zich naar Leuven,

om in het midden zijner oude medebroeders eenige verlichting te zoeken van de schrikkelijke ontsteltenis die 's Graven berechting hem had doen ondervinden. Den 20^e Juni keerde de Bisschop in zijne diocese terug, waar zijne talrijke bezigheden de vreeselijke indrukken van dit bloedig treurspel een weinig temperden. Hij was de parel van het Belgisch episcopaat.

Sedert zijne inhuldiging tot op het nu behandelde tijdstip had Rythovius verscheidene synoden te Yperen belegd. En hij riep er nog vele samen vóór het eindigen zijner loopbaan. Gedurende zijn bisschopsambt presideerde hij tweemalen de provinciale synode, de eerste te Mechelen, de tweede te Leuven. Deze twee vergaderingen, in 1570 en 1574 gehouden, opende hij met eene voortreffelijke toespraak bij afwezigheid van den Aartsbisschop, den Kardinaal De Granvelle. De menigvuldige door hem belegde conciliën pleiten voor zijn ijver.

Hij begaf zich naar Luxemburg, toen Don Juan van Oostenrijk daar als Gouverneur der Nederlanden moest aankomen, en stelde hem den beklagenswaardigen toestand van den godsdienst dezer provinciën vóór. De middelen tot herstel wees hij hem aan, en was hij van den dag zijner komst ingelicht, zou hij door zijne handelingen der Belgen vertrouwen kunnen winnen.

Als bisschop van Yperen had hij zitting in de Staten van Vlaanderen, waar hij veel invloed genoot. Zich naar de zitting van 1577 begeeven hebbende, verhief hij zich krachtdadig tegen de ketterij en de kruiperijen der edelen des lands. In de Statenvergadering te Gent werd hij met den Bisschop van Brugge gevangen genomen, omdat zij zich tegen de verkiezing van Willem van Oranje ruwaard verzet hadden.

Later werden nog meer aanzienlijke mannen deswege in hechtenis genomen. Met de andere gevangenen werd Rythovius in afgezonderde kamers opgesloten. Zij werden er zeer smadelijk bejegend, ondanks herhaalde aanzoeken tot vrijlating, uitgegeven door den magistraat van Yperen, het kapittel van St. Martinus, de Staten, Elisabeth van Engeland, den Prins van Oranje en verscheidene andere heeren. Den

12^e December 1577 werden de gevangenen heimelijk opgesloten. De broeder van Rythovius, die op de tijding zijner gevangenneming toegesneld was, om hem te dienen, werd onophoudelijk met smaad overladen.

Den 12^e Mei 1578 bracht men de gevangenen naar het Prinsenhof over. De bisschop van Yperen gebruikte dezelfde kamer waarin Karel V opgevoed was, en die men in eene gevangenis van den verheven vriend des Graven van Egmond herschepen had. De plaats waar de bisschop de voorwerpen van zijn dagelijks gebruik bergde, was dezelfde, waar de wieg van den grooten keizer had gestaan. De opsluiting veranderde in eene nog strengere en nauwere gevangenis. Ferdinand de la Barre, hun ongelukkig medegezel, stierf er 29 November 1578. Men spaarde den gevangenen noch smarten noch beproevingen; en eischte dingen van hen, die zij onmogelijk konden uitvoeren.

Frans de la Kethulle, Heer van Ryhove,⁵⁰ wreed en vervolgziek, had zich willekeurig tot groot-baljuw van Gent doen uitroepen, en zijn huis tevens als gevangenis ingericht, zoodat het op een fort geleek. Hierin zaten de genoemde bisschoppen en de andere heeren gevangen vóór hunne overbrenging naar 't Prinsenhof.

Eene akte van 19 Januari 1579, onder borgstelling van den Prins van Oranje opgemaakt, had beslist dat de gevangenen naar Dendermonde, van dáár naar Keulen en naar het land van Kleef zouden overgebracht worden, waar zij den uitslag van hun geding konden afwachten, dat is te zeggen hunne veroordeeling, welke niet twijfelachtig was. Maar het volk verzette zich tegen hun vertrek met zulk een aandrang dat het uitgesteld moest worden.

Echter moesten de gevangenen 23 Januari de stad vóór den dageraad verlaten in vier overdekte wagens, door veertig ruiters en eene compagnie voetvolk begeleid. Zij vertrokken door de Leuvensche

---

⁵⁰ Een dorp in België.

poort tot Wetteren en van daar werden zij naar Dendermonde vervoerd, in handen gesteld van Ryhover, hoogschout der stad. Hij deed niets, om de gevangenschap zijner edele slachtoffers te verzachten.

Eenigen tijd hierna beval de Aartshertog Matthias aan Ryhove, hen naar Berg-op-Zoom te zenden. Ook ditmaal stoorde hij zich even weinig aan het bevel van Matthias, als aan de akte van 19 Januari. Na hen eenigen tijd opgehouden te hebben, zond hij hen naar Gent terug. Zij slaagden er 15 Juni in, het Prinsenhof in de duisternis van nacht, door een heimelijken trap te verlaten. Vóór het aanbreken van den volgenden morgen begaven zij zich met nieuwen moed op weg; maar dewijl de honger hen noodzaakte zich een oogenblik ter herstelling hunner krachten op te houden, traden zij eene herberg binnen, die het uithangteeken van het Prinsenhof droeg.

Nauwelijks gezeten, meenen zij vermomde soldaten te bespeuren; zij vluchten, hun angst groeit met elke schrede; in de verte dwars door de boomen, zien zij mannen die hen schijnen te wachten; zij verbergen zich opnieuw in het koren; maar de spionnen van Gent hen niet meer ziende komen, loopen door de akkers en ontdekken de bisschoppen van Yperen en Brugge en de meeste andere vluchtelingen.

Wederstand bieden was onmogelijk en deze gedachte was ook niet in hun brein opgekomen. Zij werden gegrepen en op denzelfden dag in de stad teruggebracht. Erger dan ooit werden de gevluchten gekerkerd. Men bracht 15 Juni 1579 van het Prinsenhof naar het chausselet, om hen beter te kunnen bewaren, de bisschoppen van Yperen, van Brugge en den groot-baljuw van Yperen over.

De Gentenaren waren niet te Yperen binnen gekomen, of zij bedreven in deze stad de snoodste gruwelen; zij ontwapenden de burgerij en begonnen de kerken en kloosters met eene woede, nog heviger dan die der eerste beeldstormers, te plunderen. De verwoestingen van 1578 waren alzoo nog aanmerkelijker dan die van 1566. Tusschen deze beide tijdpunten had de Hertog van Alva het land geregeerd.

Onverwijd na de inneming van Yperen weken daaruit zoo vele katholieke burgers, dat hun getal dat van drie andere steden uit de vereenigde Vlaanderen overtrof.

H.J.Allard⁵¹ verhaalt de genoemde gebeurtenissen met deze woorden: “Men herinnere zich, dat van 1577 tot 1584, met schending der Gentsche Pacificatie, twee beruchte kalvinistische edellieden Frans van Kethulle, Heer van Rijnhove en Jonker Jan van Hembyze, in geheel Vlaanderen een ondragelijk schrikbewind hadden ingevoerd en alom de grootste gruwelen pleegden.”

Verder: “De Gentsche Calvinisten .....hadden zich van deze stad (Yperen) in 1578 meester gemaakt, en ze vervolgens in de macht hunner geloofsgenooten gesteld: deze verjoegen er het kapittel van den bisschop-balling, den edelhartigen Martinus Riethoven, beeldstormden er nog verschrikkelijker dan in 1566, verboden er de uitoefening van den katholieken godsdienst ...”.

Nadat de bisschop van Yperen eene kerkering van drie jaren ondergaan had en zich te vergeefs door de vlucht daaraan had trachten te onttrekken, werd hij 15 Augustus (Hemelvaart van Maria) 1581, daaruit ontslagen. Met een groot aantal schrijvers kan men gelooven, dat hij na zijne gevangenschap groote behoefte gevoelde om in zijne diocees weder te keeren, dat hij zich naar Acre begaf, van waar hij de kerken van Dixmuide, van Furnes, van Berges en van Duinkerken weer opnieuw ging wijden.

Tijdens de pest alle zijne dienaren verloren hebbende, en zich van iedereen verlaten ziende, bevond de Bisschop zich in den uitersten nood en hij zou zijn omgekomen van honger, indien een medelijdende schipper er niet in toegestemd had, hem gratis naar St. Omer, te vervoeren, alwaar de grauwezusters hem opnamen.⁵² Deze Fransche, in

---

⁵¹ Studiën : Charlotte Flandrina van Nassau ...1869 blz. 8 – 9.

⁵² Dit verhaal, door Iweins geboekt, heeft de Meestere overgenomen uit een' brief van Balduinus Gossens van Rythoven .

Calais gelegen stad, was de wijkplaats van verscheidene burgers van Yper en van eene menigte verdrukte geestelijken.

De geheel verlaten Bisschop zocht alleen in God zijne vertroosting. Wat hem het meeste verdriet berokkende, was de droevige staat waarin zijne ongelukkige diocees zich bevond, van welke de Calvinisten voor het grootste deel de meesters waren.

Den aanval zijner ziekte gevoelende werd hij genoodzaakt zich te bed te begeven. Hij deed een zijner neven roepen, die in de geneeskunst verheven was en in wien hij een volkomen vertrouwen stelde. Deze hem op zijn verlangen onderzocht hebbende, waarschuwde hem, dat hij in hem de verschijnselen der pest bespeurde, waarvan hij vermoedelijk de kiem gedurende zijne gevangenschap te Gent had opgedaan. De Bisschop vernam deze tijding met eene gelatenheid, die alleen het deel kan zijn der vromen. De kwaal maakte zoodanige vorderingen, dat na verloop van weinige in stille aandacht doorgebrachte dagen, de Bisschop in den hemel de belooning zijner deugden ontving.

Stervende had Rythovius het verdriet, zijne bisschoppelijke stad in de macht der Calvinisten te weten; maar hij had twee maanden vóór zijn' dood gelukkig vernomen dat de Prins van Parma vóór Yperen stond, welke hij van alle zijden ingesloten had. Zij gaf zich na een tegenstand van negen maanden, door de Calvinisten, in April 1584 aan hem over, eenige maanden na den dood van haren eersten Bisschop, wiens zending den 9 October 1583 eindigde.

Rythovius was bij zijn dood 72 jaren oud en had den bisschoppelijken zetel 21 jaren bekleed. Zonder tegenspraak waren zij de hachelijkste welke het Roomsche Catholicisme in België had te doorworstelen. Hoewel weinig met goederen gezegend, maakte de bisschop van Yperen bij testament van 15 October 1576 godsdienstige erfgiften, zoowel aan de armen van

Yperen als aan die te Riethoven. Aan zijn seminarie te Yperen, zijn lievelingswerk, verbond hij eene stichting, waarvan de rente 309 gulden, 9 stuivers en 4 penningen bedroeg. Voorts vermaakte hij min of meer aanmerkelijke sommen aan verschillende kloosters welke hij gesticht had, en deed een jaarlijkschen dienst voor zijne zielerust vieren.

Zijne uitvaart werd in het klooster der grauwezusters, alwaar hij begraven is, gevierd. Zijn lijk werd op verlangen des volks en der stadsoverheid in 1605 naar Yperen overgevoerd. Het overschot van onzen bisschop werd in het koor der kathedraal van den H. Martinus, niet ver van het hoofdaltaar, ter plaats waar zijn bisschopszetel gewoonlijk stond bij gezet.

Het dankbaar seminarie deed hem een prachtig eergraf oprichten, waarop men in onze dagen den bisschop nog met gevouwen handen, in bisschoppelijk gewaad afgebeeld ziet. Het beeld des bisschops is van albast, het overige van het monument is van zwart en rood marmer; acht voet lang en vijf breed.

Men graveerde daarop 't volgende grafschrift :

MARTINO RYTHOVIO I IPRESIV EPO,
QUI TRID: CONC: INTERFUIT;
GANDAVI PRO FIDE CARCERES TULIT,
ODOMAROPOLI OBIJT 9 OCTOB. 1583:
SEMINARIUM IPEN HAERED: POSUIT Ao 1607.
ADESSE FESTINANT TEMPORA.

Dat is :

**Voor Mart. Rythovius, eersten bisschop van Yperen
die het concilie van Trente heeft bijgewoond;
hij onderging te Gent de gevangenschap om het geloof
en stierf te St. Omer 9 October 1583.**

**Het seminarie te Iperen, door hem erfgenaam gemaakt, richtte
voor hem in 1607 dit gedenkteeken op.**

De tijd spoedt voort.

Het mausoleum, dat men hedendaags nog in de ruime, monumentale kerk van den H. Martinus te Yperen bewondert, is slechts een gedeelte van dat, hetwelk in 1605 tot aandenken aan Rythovius was opgericht. Op dit oorspronkelijk gedenkstuk las men een drieregelig latijnsch opschrift, woorden uit het Evangelie, eene zinspeling op de afbeelding [van] den verrezen Christus, op het bovengedeelte des grafs geplaatst.

Waarschijnlijk bestond dit gezegd deel ongeveer anderhalve eeuw, dewijl men vermeent, dat het in 1754, toen het koor met een wit en zwart marmeren beschoot bekleed is, werd weggenomen. Buiten kijf kan Rythovius onder de diepzinnigste godgeleerden der XVIe eeuw geteld worden. Schoon uitnemend schrijver en goed letterkundige liet hij zich nimmer door zijn smaak voor de letterkunde meeslepen.

Hij schreef werken overeenkomstig het karakter van zijn ambt; en alleen aan de omstandigheden van zijn lot is het te danken dat hij geene meerdere werken naliet. Die hij geschreven heeft zijn voldoende om bij de nakomelingschap Yperen's eersten bisschop als een der vernuftigste, geleerdste en degelijkste godgeleerden zijner eeuw te stempelen.

De tijdgenooten waardeerden zijne talenten en zijne letterkundige verdienste. Velen onder hen raadpleegden hem ook alvorens hunne werken openbaar te maken. Gelijk men weet wijdde hij zijne ledige uren aan het onderwijs der godgeleerdheid. Eene zaak bewijst daarenboven, hoe hoog hij het onderwijs schatte. Het is de gewichtige stichting die hij bij zijn testament maakte. Het seminarie van Yperen, waarvan hij de oprichter en weldoener was leverde schoon vruchten op. In 1797 werd het door de wet van 5 Frimaire⁵³ An VII⁵⁴ afgeschaft.

In hooge mate bezat de Bisschop de christelijke deugden en de hoedanigheden van een vorst der kerk. Edele eenvoudigheid kenmerkte zijn leeftrant; zijne woning was inderdaad armoedig en

---

⁵³ Rijpmaand (December) in de voorm. Fransche Republiekeinsche Almanak.

⁵⁴ Jaar 7.

geenszins overeenkomstig de hooge waardigheid die hij bekleedde. Een verhaal door een zijner neven nagelaten bewijst zulks.⁵⁵ Hij had een' vicaris die tegelijk de bedieningen van secretaris en van zegelbewaarder bekleedde; een' introductor of inleider; een' kamerdienaar; een' tuin- en een' stalknecht die zijne paarden verzorgden, waarvan hij zich niet bediende dan in lange landelijke reizen.

Om verstandig over dit personeel te oordeelen, moet men het verschil van een hedendaagschen en een toenmaligen bisschop bedenken. De bisschop van onzen dagen heeft grooter weelde. Rythovius stelde zich met het strikt noodzakelijke tevreden, en had voor zijne tafel de minst kostbare spijzen voorgeschreven. Tijdens het maal hield altijd een' dienaar eene lezing. Alleen de welvoegelijkheid kon hem noodzaken, zich naar de ambtelijke uitnoodigingen te begeven.

In zuiverheid van zeden hebben onderscheidene schrijvers Rythovius met de apostelen der oorspronkelijke Christen Kerk vergeleken. Deze alles heerlijke getuigenis bekomt aanmerkelijk meer waarde, wanneer men den tijd, waarin hij leefde, in aanmerking neemt. Geheel aan de vervulling der plichten in zijne diocees gewijd, gunde hij zich geen enkel lichamenlijk genot. Na een vermoeiënde dag, vol arbeids, nam hij werkelijk de noodige rust alleen in een langen zetel; en gedurende de tien jaren, welk een zijner bedienden bij hem woonde, zag hij den bisschop slechts tweemaal in zijn tuin wandelen. Deze twee feiten herhaalt Bald. Gossens⁵⁶.

Onuitputtelijk was zijne liefdadigheid, hoedanig de middelen van het bisdom dan ook mochten wezen. Hij droeg de armen eene liefde boven die voor zichzelf toe, en hij vreesde diefstal te plegen als hij slechts het strikt noodzakelijke gaf. Nederig hield hij zijne aalmoezen verborgen. Nimmer bleef hij in gebreke overvloedige aalmoezen in de beurzen te storten der armenuitdeeler, die zich driemaal 's jaars bij

---

⁵⁵ Brief van Bald. Gossens, bij de Meestere ingevoegd, p. 123.

⁵⁶ De Meestere p. 118 et 119, bij Iweins.

hem aanmeldden. Nieuwsgierig waarin de aalmoes des bisschops bestond, telden deze het geld hunner beurs voordat zij naar het bisdom gingen; en vonden verscheidene reizen achttien rozenobels. Een rozenobel had in zilver eene waarde van omtrent 19 francs; waarbij men moet opmerken dat het geld in dien tijd eene driedubbele waarde van tegenwoordig had.

Voor eigen rekening kocht de bisschop in persoon het voor de vrouwenkloosters benodigde lijnwaad. Dit is bekend uit een brief van Margaretha (van Parma) aan den Koning⁵⁷, waarin zij o.a. zegt, dat [de] “bisschop van Yperen de eenige is, van wien men genoegzame voldoening heeft”.

Zeker schrijver⁵⁸ noemt Rythovius de parel van het Belgisch episcopaat in de XVIe eeuw. Zijn hoogste lof is het grafschrift van zijn opvolger, die moedig het spoor van Rythovius volgde. Zijne geestelijkheid was het voorwerp zijner bijzondere zorg. Hij wist zeer wel, dat de verslapping der kerkelijke zeden eene der hoofdoorzaken was, van het wortel schieten van het Calvinisme.

Weinig geestelijken hebben een werkzamer aandeel in de gebeurtenissen der XVIe eeuw gehad dan de bisschop van Yperen. Ook Philips II zijne bekwaamheden waardeerende, beval in een' brief aan Margaretha, in alle gewichtige vraagstukken met dezen kerkvoogd raad te plegen. Zijn karakter was altoos gelijkmatig; met blijmoedige onderwerping verdroeg hij de beproevingen van zijn lot; in zijne onrechtvaardige en wreede gevangenschap ontsnapte nooit eenige klacht aan zijne lippen of aan zijne pen.

Sprak hij, dan was dit om naar zijne schapen navraag te doen, en zijne ongelukkige gezellen te troosten. Zoodra zijne bezigheden het toelieten begaf hij zich uit godsdienstigheid naar zijne nederige huiskapel. Zoo volmaakt was zijne ootmoedigheid, zoo groot zijne

---

⁵⁷ Correspondence de Philippe II, t[ome] I.

⁵⁸ M. Claessens, Revue Catholique, VIe serie, 10^e livre. Eene noot bij Iweins.

zelfverloochening, om zich onder de strenge orde der Kartuziers te begeven waarheen zijn lust en neiging hem trok; maar de Voorzienigheid, die hem voor eene andere bestemming bewaarde, gedoogde de uitvoering van dit besluit niet. De weinige oogenblikken welke hem de vervulling zijner plichten overlieten, werden aan de studie gewijd, zij was zijne eenige verstrooiing.

Wij hebben gezien met welk gelukkig gevolg hij zich gedurende zijn veel bewogen leven aan deze overgaf. Leuven, Dölingen, Trente en Worms zijn onverwerpelijk getuigen zijner wetenschap. De uitmuntendste schrijvers zijn eensluidend, in hem een der degelijkste geleerden en een der wetenschappelijkste theologanten te erkennen. Hij schreef de volgende werken:

1. Manuale pastorum ad usum diocesis Yprensis. 1576.
2. Hij gaf achterëenvolgens de acten der synoden, welke hij zoo te Mechelen als te Leuven en te Yperen presideerde, in druk uit.
3. Commentarium in libros IV sententiarum. Dat dit werk niet gedrukt is geworden betreurt men algemeen.
4. Verhandeling, De Contraversiis fidei.
5. Men heeft van hem een verdrag over de Pacificatie van Gent.

Om de verveling eener zoo lange gevangenschap als hij moest ondergaan te temperen, zond hij in den vorm van brieven aan Antonie Vlamincx twee werken:

- Tractatus de Romana seu unica Christi ecclesia.
- Consolatio pro his bellorum tumultu, pastorum Christi vicariorum solatis desturientur.

Aan den weinigen tijd die hem de aanhoudende zorgen aan zijne kudde besteed, moet men het toeschrijven, dat hij geen aanmerkelijker aantal boeken en omvangrijker werken heeft nagelaten.

Mijne gegevens of mededeelingen zijn voornamelijk geput uit de belangrijke Levensbeschrijving van Rythovius door Iweins te Leuven, waarover ik hierna nog spreken zal. Deze geleerde meldt het volgende:

“Deze arbeid was reeds ter perse toen wij uit Rythoven een handschrift ontvingen getiteld : Synopsis vitae Rythovii auctore Maldertio.

Het bevat acht bladzijden in folio en schijnt uit de voorgaande eeuw te wezen. De schrijver heeft rijkelijk uit de opgaven geput, die Sanderus (Fland[ria] Illust[rata] II, pag. 299) over Rythovius geeft, aan wien hij, behalve de denkbeelden, somtijds de woorden of termen ontleent. Maldert verhaalt eenige omstandigheden, door ons elders niet aangetroffen en die wij in het belang der waarheid, ons ten plicht rekenen hier weder te geven.

Dit handschrift bevestigt wat wij over de familie van Rythovius gezegd hebben. Vooral betreft dit zijn testament in hetwelk verscheidene malen voorkomt, dat zijne broeders en zusters zich op verre na niet in een schitterenden stand bevonden. Wij vertalen vervolgens de verklaringen door den schrijver over den familienaam van den eersten bisschop van Yperen gegeven.

“Velen”, zegt hij, “noemen hem Valik, naar een van Rijthoven afhankelijk gehucht, waarin het ons zeker schijnt, dat de eerste Ypersche bisschop geboren is. Eenige schrijvers, die de W in V of B veranderen, geven van Rythovius den naam Balick of Valick. Terwijl Balick schijnt te gelijken op, wat de naam zijns vaders was; heeft Valik eene volledige gelijkenis met den naam van het geboorteghucht van Rythovius dat hedendaags nog Walik heet”.⁵⁹

Iweins vervolgt:

“Wij zijn zeer genegen deze meening aan te nemen.⁶⁰ In een brief welks doel is, deel in de door den bisschop van Yperen gestichte beurs te verkrijgen, wordt melding gemaakt van een’ zijner op een in de omstreken van Rythoven gelegen gehucht. Daarenboven doet ons dit handschrift vernemen, dat Rythovius in 1576, van den Paus Gregorius

---

⁵⁹ Maldert schrijft echter hier verkeerdelijk Valik.

⁶⁰ Zij is ook de mijne.

XIII eene jaarwedde van 1200 dukaten verkreeg, uit de goederen der abdij van Vormezele jaarlijks te ontvangen; dat twee koninklijke Kommissarissen, Jacobus Martens, voorzitter van den Vlaamschen Raad en Johannes de la Porte, eerste fiscaal van denzelfden raad bij de inhuldiging van den bisschop van Yperen tegenwoordig waren, en eindelijk dat verscheidene door den bisschop aan zijne onderhoorige geloovigen gedurende zijne gevangenschap geschreven brieven nog in den tijd bestonden toen de schrijver van dit handschrift leefde.

Hij bevestigt verscheidene twijfelachtige en betwiste punten, zooals de datum der wijding van Rythovius (November 1862) en zijn eenzaam leven na de staking der gevangenschap in zijne diocees; hij wijst het verraad de inneming van de stad Yperen door de Gentenaren in 1570 aan, en toont ons het lichaam van den bisschop, te Yperen van den dag zijner overbrenging, in het koor.

Fragment graftombe in de Sint-Maartenskerk te Ieper
(1982, foto jb).

Copia testamenti Reverendissimi
in christo patris, ac domini, domini
martini dum viveret Episcopi sprewhel
cum duobus coadjutoribus, in eodem testame-
mento claudo, inventis, et alio postea
et dum ab eodem factis reverendissimi factis

Copia testamenti sequitur

In nomine patris et filii et spiritus sancti Amen

Ego martinus rhythovius jobi quondam Ludovicius,
nunc autem butraduensis diocesis, et Episcopus
Sprewhel, sententiam meorum bene compos, et corpore
valens, mature de temporalibus meis dispositioni
commisit, et imponere cupiens, qui licetior mihi et animam
cogitandi de aeternis, in primis omnem testamentarium
anterioris data dispositionem, quam sit ista reserco, unquam
meam, ubi in illam corpusculam ^{relinquere} ~~relinquere~~ divina clementia,
Sanctorum omnium intercessionem, et harum ad huc viventium,
omnium proarum propter precibus humillime commendari cupio

Sepultura et
exequia hinc
proa proa dicit

Corpus bidalis sepultura in Ecclesia S. martini, et spiss
marior, sine notabili pompa aut omnino non excedatur:
modus qui sepulchris aut exequiis propositum. Si martini
servari slet, ac eoque loco sepulture in Ecclesia nihil sollicitud
caecutorum meorum iudicio relinquant, omnino autem servari
nolo, ne ^{luminibus vel lignis} ~~luminibus vel lignis~~ ^{calet} ~~calet~~ super sepulchrum, sed omnia
parimento coguati, caequia non distorcular in longum, sed
sepulturam, quantum fieri potest, proximi sequantur

in Exequiis
duplice dicit
bakeres

In distributionibus hinc, et ministerorum Ecclesie servetur
forma in anniversario exprimentay. In exequiis omnia
duplicitat quae in anniversario proderi, sentur

Kopie van het testament van Rythovius (verkleind)

In het cahier **Riethoven III** vervolgt Panken zijn beschrijving van bisschop Rythovius. Jammer dat een aantal pagina's door muizen is beschadigd. Voor zover mogelijk heb ik de ontbrekende woorden tussen [ ] aangevuld. Hier is de bewaarde (onvolledige) tekst regel voor regel conform het manuscript weergegeven. (jb).

... ..

men zich gemaakt...

de door ons nopens...

Bisschop geuite gevoelens...

Dit beknopt handschrift, dat...

de door Rythovius voorgezeten con...

synoden doet uitkomen brengt bij verschillende herhalingen den luisterijksten...

aan zijne wetenschap en deugd.

Den letterkundige Jesuit A.M. van Lommel gaf twee Latijnsche brieven van onzen Noord-Nederlander Dr. Maarten Baudewijnszoon in druk, geplaatst in de Dietsche Waranda III, 5^e Afl[evering].

Daaruit blijkt de toestand der R.K.Kerk, gelijk die was in de tweede helft der XVIe eeuw in Zuid-Nederland, vooral in de Vlaanderens, die er in vele bijzonderheden eigenaardig in wordt toegelicht.

Van Lommel merkt hier slechts op, dat de menigvuldige levensberichten van Dr. Rythovius door Havensius, Castillon en laatstelijk in den Almanak van Professor Thijm, jaargang 1867, hierop neerkomen, dat hij, na als professor te Döllingen, Leuven en te Worms schitterend te zijn opgetreden tegen Melanchton en diens geestverwanten, werd voorgedragen, bevestigd en gewijd tot eersten bisschop van Yperen, dat hij na zijne terugkomst uit Trente nog schier zestien jaren tot heil van zijn bisdom mocht werkzaam wezen, enz.

Van Lommel had de brieven te Rome in de Bibliotheca Barberina⁶¹ in Juli 1879 afgeschreven. Deze brieven zijn van de jaren 1566 en 1568.

... ..

van den heer Iweins aan de Katholieke Universiteit te Leuven, om hem o.a. eene kopie des testaments van Rythovius te willen bezorgen, dewijl hij bezig was [met] eene Levensbeschrijving van dien bisschop.

Eenige dagen later kwam de pastoor van Rijthoven, door zijn' collega van Eersel, den eerwaarde heer Van Hout vergezeld, mij uitnoodigen de verlangde afschriften te willen maken, waarvan de Schrijver, zooals hij gemeld had, de kosten wilde vergoeden. Ik stelde den pastoor voor, hem (zonder afschriften te maken) liever de bedoelde merkwaardige archiefstukken in originali te zenden. Mijn voorstel beviel hem, en wij pakten de stukken voor Leuven in. Ze zijn daarna in orde terug gezonden, met een exemplaar zijner Verhandeling als geschenk aan de kerk te Riethoven, zooals hij beloofd had.

Dit karig in het Fransch geschreven werk, in groot 8ste formaat, heeft een afbeeldsel, wapen en handteekening van Rythovius vóór het titelblad en eene degelijke plaat van zijn grafgesteente (achter blz. 64) beide op dikker of fijner papier, bevat met den bladwijzer 118 bladzijden. Door mij eenige weken in leen ontvangen, maakte ik daarvan 40 bladzijden klein schrift.⁶²

Aangaande de Beurs voor het lager onderwijs of ter schole gaande kinderen met Riethoven en drie mijlen (uren) dáár in het rond gelegen en in het testament van Rythovius voorkomende, noteerde ik o.a. dat zijn vader Baudewijn Bauwens heette; dat hij broeders en zusters beide met kinderen had; dat het testament 26 April 1572

... ..

---

⁶¹ De rijkste aan handschriften uit geheel Rome, gesticht door den Kardinaal Francesco Barberini († 1679), uit het beroemde vorstengeslacht van dien naam.

⁶² Zie mijne "Uittreksels van vele zaken" No. 1 bl. 107 enz. 16 Juni 1862 heb ik het den pastoor overhandigd. Het berust er op de pastorie.

zijner geboorteplaats...

Eersel en Westerhoven,...

geldsom tot aankoop van...

uitdeeling mocht besteed worden...

in deze genoemde plaatsen ter scho[ol] gegaan; dat er ook onder stond dat...

tegen zijner familie moest verleend worden, tenzij deze zich zulks door een schandelijk leven mochten onwaardig maken; dat hij ter uitvoering van dit testament tot zijne procureurs en solliciteurs aanstelde de eerzame personen mr. Jan Andries, pastoor te Bergeik, heer Jan Bak priester, Adam Andries enz.

In de pastorie te Riethoven berust mede eene kopie van het testament van Rythovius, met twee boekjes, welke in hetzelfde testament gevonden waren, benevens een afschrift van een ander testament door dien bisschop, naderhand gemaakt. Deze laatste kopie bevat vijf groote vellen papier, en is door mijn grootvader P[ieter] Willems, te Riethoven geboren, en begever der gewone schoolbeurs 9 Februari 1777 geschreven.⁶³

Uit dit afschrift noteerde ik in September 1859: dat hij, M. Rythovius, eertijds priester te Luik, nu van de diocese van 's Bosch, wel bij verstand, zinnen en gezond zijnde, rijpelijk beschikken wilde over zijne tijdelijke goederen, opdat hij des te beter aan de eeuwige en hemelsche goederen zou kunnen gedachtig zijn, dat hij ten eerste alle testamenten vroeger gemaakt en aan de tegenwoordige contrarie zijnde, herriep.

Dat zijn lichaam, waar 't zake, dat hij te Yperen kwam te sterven, in de kerk [van St. Marten zonder uiter]-lijke pracht en pomperijen zou begraven worden, in den manieren welke bij de begrafenis en uitvaart van de opperhoofden der kerk van St. Marten niet te buiten zal gaan; dat hij de plaats van het graf aan zijn' executeurs overliet, willende nochtans dat er geene tombe boven het graf zou blijven staan; maar

---

⁶³ Zie over hem onder de voorn[ame] inboor[ingen] van Bergeik en Riethoven.

alles met den vloer gelijk en effen moest gemaakt worden; op de uitvaart moest de begrafenis zoo spoedig mogelijk volgen.

Aan de armen wordt eene milde uitdeeling van brooden en aalmoezen gedaan. Er wordt in dit stuk uitvoerig gehandeld over zijne uitvaart, zijn jaargetijde, missen, en vooral over giften, welke bij die gelegenheden moesten worden gedaan. Aangezien de uitvaart ook te Riethoven volgens de forme aldaar voorschreven moest geschieden, was het niet noodig, om de verte en afgelegenheid der plaatse, de bloedverwanten herwaarts te ontbieden.

Bij de distributie aan de armen, wordt o.a. gezegd, dat bij hunne tafel in het jaargetijde, de fabriek met de kanunniken uit zijnen bloede zouden acht geven, dat alles ordentelijk afliep. Aan het bisschoppelijk huis, ten gebruik zijner opvolgers, liet hij vooreerst alle ijzerwerk, uitgenomen eene eiken houten kist, welke men moest zenden naar Rythoven, om daarin trouw te bewaren alles wat de fondatie aldaar betref; ten tweede, alle koper en houtwerk, twee groote bedden ten gebruike der vreemdelingen, met al wat er bij behoorde; verder al wat er bij de bisschoppelijke diensten vereischt werd, als mijters, boeken, pontificalen enz.

... zijne ...

het meest van ...

tot naarstigheit ...

in hunne studie aanzoe[ken]... ...

zij insgelijks naar hunne ...

en middelen aan hunne bloed[verwanten] ...

... den en anderen de behulpzame hand zouden kunnen reiken, gedachtig aan de hulp en weldaden die zij van hem genoten hadden. Dan volgen de inkomsten voor het jaargetijde en de beurzen waarin zijne bloedverwanten meer bevoorrecht waren.

In deze orgineeale kopie waaruit ik het vorenstaande ontleende, leest men, als door eene andere hand geschreven:

“Ik, M. Rythovius verklaar dat deze bovengestelde dispositie mijn uiterste wil is ..., noemende mijne twee executeerders licentiaten in beide rechten, Heer en Meester Thomas Cox, Meester Gerardus Steensel en Meester Adrianus Zeelant, allen kanunikken der St. Martens-kerk te Yperen, en voor boven-intendant⁶⁴, indien er misschien eenig geschil zou ontstaan neem ik Heer en Meester Antonius Vlaminkx, aartspriester van gemelde kerk. ... En tot teeken der waarheid heb ik mijn eigen naam ondergeschreven. Martinus Rythovius.”

De naamtekening is door dezelfde hand als de bovenstaande woorden geschreven. Hier laat ik de kopie volgen van het eerste boekje, gesloten in het gezegde testament, en met de hand als het laatst genoemde geschreven. Deze kopie beslaat eene bladzijde, en luidt :

[Daar er sedert de tijd] dat ik [mijn testame]nt gemaakt heb, eene groote verandering in mijne zaken is ge[schied] en mijn huis een- en andermaal beroofd is, en ik den staat van mijne zaken nu niet weet, verklaar ik, aan de discretie mijner geëxecuteerden over te laten eenige vermindering van de kosten der uitvaart en van het ordinaire jaargetijde te maken. En omdat door dezen langdurigen oorlog sommigen met hun arbeid al slechtelijk leven, wil ik dat men de gebrek lijdenden mild zal te hulp komen.

En ten eerste, behalve hetgeen mij die van Rythoven schuldig zijn, en dat nog in het krijt staat te Antwerpen, tot hulp zal gegeven worden in eens 1000 renen⁶⁵ aan degenen die allengskens met armoede overvallen zijn; daarna zullen geholpen worden die te Douay op studie zijn en hulp van noode hebben om in de studie te continuëeren. Aan mijn broeder Balduinus, is het dat hij mij overleeft, zullen geteld worden in eens 100 renen voor de moeilijkheden die hij gehad heeft en nog heeft, uit mijn naam tot dispensatie⁶⁶ van zijne gecommitteerden.

---

⁶⁴Opzichter.

⁶⁵Rijngulden.

⁶⁶Uitdeeling.

Deze codicille⁶⁷ heb ik met mijne eigene hand onderschreven te Gent den 9 October 1578 in de plaats der gevangenis. Is onderschreven. Martinus Rythovius onwaardig bisschop te Yperen.”

Hier volgt de kopie van het andere boekje, gesloten in ‘t voorzegde testament, door dezelfde hand als het boekje geschreven.

“Aangezien ik M. Rythovius [mij het volle recht heb voorgehouden om bij wijze van codicil] mij midderwijl zal [goedd]unken [toe te] voegen of te veranderen deze [... ...] dan willende gebruiken zonder verandering van mijn principaal testament, wil ik bijvoegen als volgt:

Ten eerste, dewijl door langdurigen oorlog, plundering der soldaten en andere ellenden, mijne broeders en zusters tot armoede zijn vervallen, wil ik dat mijne executeurs, aanstonds na mijn dood van het geld zullen deponeren 2000 renen, elk op 40 grossen geëstimeerd⁶⁸, en deze geheele som zal men uitdeelen aan mijne broeders en zusters, die hetzelfde van noode hebben, opdat zij zich van hun arbeid eerlijk onderhouden, en de nooddruft voor hen en hunne kinderen winnen kunnen.

Met dezelfde autoriteit ordonneere ik, dat nog andere 1000 renen tegen denzelfde waarde als boven, zullen gesepareerd worden, om de kosten te doen welke vereischt worden tot de oprichting van het Collegium voor de paters der societeit Jesu in de stad Yperen, en is ‘t, dat er wat overblijft, zal dit geëmploieërd worden om den noodzakelijken huisraad voor hem te bezorgen....

Wederom andere 1000 renen tot dien waarde zullen gesepareerd worden voor mijne neven, studenten, die nog hulp noodig hebben, waarbij ook Martinus Daams zal gerekend worden. Kleederen en boeken zijn als vroeger behandeld.

---

⁶⁷ Ook codicille, bijschrift.

⁶⁸ Geschat.

Item andere 1000 renen van dezelfde waarde, opdat in eenige dorpen, niet ver [van Riethoven op de feestdagen van de geboorte] Christi en Paschen gedistribueerd worden wittebrooden aan de kinderen, en die publiek in de kerk komen opzeggen Pater Noster en Ave Maria, het geloof en de Tien Geboden en der gelijke andere grondbeginsels van de Religië, en hun best zullen gedaan hebben om dezelve op te zeggen in de moedertaal, volgens de manier onderhouden tot Rijthoven, Eersel, etc.

Te dien einde zullen aan ieder dorp gegeven worden 100 [renen?], waarvoor eene rente moet gekocht worden, uit welke jaarlijks deze distributie kan geschieden; en is 't dat die uitdeeling wordt nagelaten, ondanks vermaning daartoe niet meer geschiedt, zal de rente terug keeren naar de fondatie tot Rythoven, door mij aldaar gemaakt; 26 October 1582. Was geteekend Martinus Rythovius.

In het 3^e boekje wordt de gift aan de Jezuïten op 2000 renen gebracht, en eenige conditie voor zijne broeders en zusters in 't vaderland gesteld. Zulks was van September 1583. Eindelijk is nog een vervolg 17 September van dat jaar geschreven.

[In de kerk van Riet]-hoven bewaart men zorgvuldig een op paneel kunstig geschilderd portret van den waardigen Rythovius met het volgende opschrift:

Martinus populi occursi Rythovius Ipris et lis sex lustris additus annus erat. Suscepitur praesul presta silitque lares cum ter quinque erant a nato secula Christo.⁶⁹

Deze groote schilderij, zonder jaartal is waarschijnlijk in het jaar 1562 bij zijne verheffing tot bisschop of kort hierna vervaardigd. Men weet niet, hoe lang zijne geboorteplaats dit kostbaar juweel reeds bezit, vermoedelijk van genoemden tijd af. Rythovius maakt er in zijne testamenten of elders geen gewag van. Dit kleinoord in den loop der

---

⁶⁹In de marge heeft een onbekende met potlood bij de latijnse tekst geschreven: "totale onzin!!", jb.

tijden herhaaldelijk met vernis bestreken en eenigzins opgehelderd, had daardoor ietwat van zijne oorspronkelijkheid verloren. Hierom besloot de eerw[aarde] pastoor⁷⁰ in 1891 het te laten herstellen en in zijn eersten staat terug te brengen. Zulks is in dat jaar door den heer Vos te Amsterdam goed volbracht. De letters van het opschrift zijn door hem door andere vervangen; ongeveer een derde grooter dan de oorspronkelijke. Sinds bijkans eene eeuw (namelijk na de naasting) hing het schilderij in de parochiekerk, en na hare restauratie in eene kam[er van de pastorie?] ... kunststuk ken ...[...] [he]rstelle[...] de als schilderij van .....e duizend g[ulden] ... doch als monument [nog] een veel [grotere waarde?] toe.

Dit portret in olie schijnt het eenige te wezen, dat van Rythovius in zijne geboorteplaats tot heden nog bewaard is gebleven. Sedert overlang was er niets meer aanwezig van de stoffelijke voorwerpen, welke hij, bij testament begeerde naar Riethoven te zenden. Langer dan 55 jaren heb ik er, bij gelegenheid, onderzoek gedaan, of eenige inlichtingen trachten te erlangen. Ik moest desaangaande onbevredigd blijven. Schoon langzamerhand zeer verminderd, duren zijne zedelijke stichtingen van beurzen en andere liefdadige fondsen voort. Schutjes, in zijne gesch[iedenis] van 't Bisdome 's Bosch (I. 257) meldt op het abusievelijk jaartal 1593 eene beurs ten behoeve van zijne bloedverwanten in het bisdom te Iperen, en de stichting voor de kinderen te Rijthoven tot bevordering van het christelijke onderwijs.

Ik heb in dit werk, behoudens eenige vrome feiten, bij Iweins of anderen vermeld, alle merkwaardigheden door mij verzameld, van den vermaarden Rythovius naar vermogen medegedeeld. Indien hij niet in een voor den godsdienst zoo rampzaligen tijd en nog langer geleefd mocht hebben, en men hem niet herhaaldelijk van zijne goederen had beroofd, wie kan berekenen, hoeveel grooter ... zijne toch uitstekende wel....
..., legaten enz. in meer dan een opzicht zou geweest zijn. Aan de nagedachtenis van dezen dierbaren Kempenaar had ik zoo gaarne een

---

⁷⁰B.W.J. de Hoog, jb.

gepast standbeeld zien oprichten. Ware mijn lang gekoesterde wensch verwezenlijkt, dan kon zijn geboortedorp hierop reeds vele jaren roem dragen.

Omstreeks 1870 gaf ik mijn plan om pogingen ter verkrijging van een standbeeld aan te wenden aan den pastoor dier parochie en andere ingezetenen, benevens aan verscheidene mij bekende geestelijken te kennen. Bij instemming, bood ik mij aan, in deze landstreek, bepaaldelijk in die dorpen welker inwoners eeuwen lang de voordeelen der schoolbeurs genoten, eene collectie te willen houden. Het ontoereikende kon mogelijk verstrekt zijn geworden door eene gift uit genoemde beurs, van de kerk, het gemeentebestuur of uit de dorpskas, uit de provinciale fondsen of die van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen enz.

Eerstgemelde prees mijn' ijver, doch hij vreesde geene genoegzame medewerking te zullen verwerven. Zijn voorganger, mede een vereerder van Rythovius, verklaarde mij gesteund te zullen hebben, indien mijn plan nog tijdens zijn herderschap aldaar tot rijpheid mocht gekomen zijn. Nog wordt in November voortdurend een jaargetijde ter gedachtenis van M. Rythovius in de parochiekerk gevierd.

Volgens....

bevat het [gerestaureer]de s[childerij] of het portret van [den] verma[arden] bisschop Rijthovius op de pastorie te Riethoven aanwezig abuizen of onnauwkeurigheden. Volgens eene copie, door den zeer Eerw[aarde] Heer Pastoor mij in Juli 1903 mij overhandigd, luidt het:

adesse festinant tempore

Martinus populi occursa Rijthovius ipris et bis sex lustris additis
annius erant a nato secula Christo.⁷¹

---

⁷¹De eerste drie woorden zijn dubbel onderstreept, jb.

Het Rythovius schilderij in Riethoven

XIII. Andere geestelijken hier geboren

... geboren ...

Mr. Jan Andries Heijnshelmans

Van dezen priester is mij het jaar zijner geboorte of dat van zijn overlijden niet bekend, maar wel een merkwaardig door hem geschreven werk.

Ik kopiëer hier wat *De Navorscher*⁷² desaan gaande meldt:

Lambertus Hortensius. Boeken in hetzelfde jaar door verschillende boekverkoopers uitgegeven. (XX bl. 291). “In mijn bezit zijn twee exemplaren [van] denzelfden druk van “Historie van d’Outheijt ende den voortganck des Heijlich/ Christen!/ Catholijck/ Apostolijck/ eñ Roomsche gheloove/ in dese Belgische Nederlanden ghepredickt van d’ Apostels tijden af/ tegen alle nieuwichheit eñ joncheijt der vremde secten ende Ketterijen. Waerinne verhaelt staen/ de verbreijdinghe eñ vasticheijt deszelfs geloofs/ eñ den onderganck ende dolinge ten diveerschen stonden opgestaen/ maer te niete ghedaen / Met meer andere schoone gheschiedenissen binnen de selfste Landen ghebuert. Bij Meester Jan Andries Heijnshelmans van Rijthoven binnen sijnen leven verre begost ende nu volmaect tot desen teghenwoordigen Jare Anno 1591. Bij neerstichede van Meester Henric Costerius Pastoor der Cathedraele Kercke onser lieve Vrouwē binnen Antwerpê.”

Het eene exemplaar heet nu :

“t’Hantwerpen. Bij Henrick Wouters in de Cammerstrate in de Gulde Sonne/ Anno 1591. Met Privilegie van vier jaren. Onderteeckent J. de Busschere.”

Het andere

“t’Hantwerpen. Gheprent bij Hieronijmus Verdussen. Op onser liever Vrouwen Kerk-hoff, aen de Noort-zijde inde thien Gheboden/ Anno

---

⁷² Jaargang 1872, blz. 169.

1591. Met Privilegie van vier Jaren. Onderteeckent J. de Busschere.”
C.P.L.”

Mr. Joannes Andries of Andriess S.T.B. werd in 1570 pastoor te Bergeik. Er zijn geene bijzonderheden van hem bekend, ook niet het jaar van zijn aftreden en van zijn dood, die vermoedelijk in 1583 zal voorgevallen zijn, in welk jaar de roemrijke Rythovius is gestorven, die dezen pastoor in 1572 bij testament in de eerste plaats tot Solliciteur en Procureur benoemde.

Joannes Daems

behaalde in 1541 bij de promotie onder 146 medestudenten te Leuven de negende plaats. Hij werd de onmiddellijke opvolger, waarschijnlijk in 1583, van zijn evengenoemden dorpsgenoot in de destijds aanzienlijke parochie van Bergeik, welke hij zes jaren schijnt bediend te hebben.

Nadat slechts één pastoor Daems opgevolgd was, schonk Riethoven weder aan de parochie Bergeik een inboorling in [de persoon van]

Peter van Balen, beter bekend als **Petrus Balenus**, die in 1618 pastoor van het volkrijke Oirschot werd. In het volgende jaar als zoodanig ...

den Protesta[nten]...

zaakt, evenals de ... toenma[lige] ...

[her]ders in deze streek, meermalen moeten vluchten. Toen hij om deze reden in 164...zijne parochie voor altoos moest verlaten, stelde hij een waarnemer of deservitor aan. Balenus was tevens deken in het toen opgerichte dekanaat van Bergeik, en heeft in dit moeiëlijk tijdvak zeer ijverig gezorgd voor de belangen der parochie en van zijn district. Hij is in 1657 overleden.

Jacobus Smits was pastoor te Breda, toen hij eene kopie in het Latijn van het testament van den bisschop Rythovius schreef. Later werd hij pastoor te Ginneken (bij die stad gelegen).

Joannes Cocx S.T.L.

promoveerde te Leuven in 1555, de negende onder 156 medestudenten. Hij is regent van de pedagogie *De Valck* aldaar en kanunnik der O.L.V.kerk te Utrecht geweest. Zijne landgenooten, die aan dat collegie te Leuven studeerden, heeft hij milddadige beschikkingen gemaakt. Hij overleed aldaar 22 Juli 1569. Cox (ook verkeerdelijk Coex geschreven) wordt almede licentiaat in de theologie genoemd, en was zeer kortstondig pastoor te Gerwen, waarna hij het beneficium van de H. Catharina in de kerk te Helvoirt had waargenomen.

Thomas Cocx

was van 1627 tot 1632 kapelaan te Tilburg, toen hij als pastoor optrad te Mierlo waar hij 23 Maart 1633 is overleden.⁷³

... was van kapelaan te Hilvarenbeek Maart 1745 tot pastoor te Eindhoven, en in 1752 tot deken benoemd. Hij is 3 September 1753 overleden.

Gaspar Bijnen

is kapelaan of onderpastoor te Heeze, en vervolgens pastoor te Berchem geweest. Hier werd hij genoodzaakt ter wille van zijn geloof te vluchten. In 1751 waren eenige R[oomsch] Katholieke ingezetenen aldaar van het geloof afgevallen, doch later berouwvol teruggekeerd. Verscheidene en langdurige moeiëlijkheden ontstonden hierdoor voor de R[oomsch] Katholieke ingezetenen, die buiten andere kosten door de verdrukkende landsregeering met huisvesting of inkwartiering van wachten belast werden.

Eene resolutie der Staten van 26 Maart 1751 deed de Roomsche kerk sluiten. De Gerechtsdienaars slopen in het dorp om den pastoor te vangen die ontsnapte, en naar Haren in het vrije graafschap Megen week. De pastoor werd de facto gedeporteerd, van alle bedieningen ontzet en uit het land gebannen. Een jaar en zes weken is de kerk

---

⁷³ Schutjes V, art[ikel] Mierlo.

gesloten gebleven. De R[oomsch] Katholieken der parochie woonden middelerwijl in eene schuurkerk in Herpen den eerdienst bij.

De pastoor aanvaardde later het rectoraat der Latijnsche school in het insgelijks vrije Gemert, waar zijn zwager I.A. van Dijk de geneeskunst uitoefende. Men koesterde groote verwachting van dien ijverigen, veel vervolgden priester, die in weinige jaren aan die school haren goeden naam en ouden roem terug gaf. Bijnen⁷⁴ stierf in ballingschap 2 October 1768 te Gemert, in den ouderdom van 59 jaren⁷⁵.

Bisschop Rythovius met graaf Egmont.
'Egmonts letzte Stunde' geschilderd door Louis Gaillait (1848)
Nationalgalerie Berlijn, 171 x 205 cm.

---

⁷⁴ Oudtijds schreef men dezen naam Beijnen. Van Hub. Bijnen te V. Weerd had de gemeente Gemert in 't begin dezer eeuw veel geld opgenomen.

⁷⁵ Schutjes en anderen.

XIV Een beroemd geneesheer hier geboren

[... **Bruheze**], een voornaam ...

geneeskundige, is te Riethoven, was ...

is onbekend, geboren. Hij was een lijfarts van Eleonora, koningin van Frankrijk en later stadsgeneesheer te Brugge. Naar het schijnt is hij omstreeks het jaar 1571 overleden. Hij heeft eenige Latijnsche werken nagelaten van geneeskundigen inhoud, waaronder één in 1555 gedrukt⁷⁶.

Waarschijnlijk behoort de beroemde geneesheer tot het aanzienlijk geslacht Van Bruheeze of Bruheze, hetwelk o.a. naar het schijnt, het kasteeltje te Keersip bewoond heeft. De familie van dien naam kwam oudtijds in Noordbrabant menigvuldig voor. Op het gehucht Loveren onder Baarle-Nassau stond weleer het kasteel Bruheze, het stamslot van dit geslacht.

Alhier zal ik bijvoegen wat Jhr. G.H. Six in *De Navorscher* van 1873 blz. 369 van dit geslacht mededeelt: “Bruheze schijnt een adellijk Noordbrabantsch geslacht, welks wapen is: drie zilveren jagthoorns op een zwart veld. In Vegiano “*Nobel de la Belg[ique]*” vond ik, dat de 2^e vrouw van Pieter Cupere, burge[m]r van Bergen-op-Zoom, † 1479, Geertrui de Bruheze was. Hun zoon Jan, raadsheer in het Hof van Utrecht, stierf zonder kinderen, en werd begraven in de St. Servaaskerk te Utrecht.

Verder vond ik aldaar ook vermeld eene Elisabeth v[an] Bruheze Wetseld, getr[ouwd] met Marceille van Oss, en Maria v[an] Bruheze, 2^e vrouw van Paul van Mechelen, schepen van Antwerpen in 1487.

Onder [...] Roy Theatre [...] Brabant vond ik eenen Jan v[an] Bruheze, † 1543, getr[ouwd] met Catelijn N, † 1556, en eindelijk in de Kerkel[ijke] Oudh[eden] I, bl. 390, Joh. Bruhesius benoemd bisschop van Utrecht, in ballingschap, te Keulen overleden 1640, en

---

⁷⁶ Zie o.a. Woordenboek, door Winkler Prins, Amsterdam 1872.

geb[oren] te Breda in 1527; [die] zoon was van Francisc[us] Bruheze en Elis[abeth] N.

De Nav[orscher] p. 473 en 474 (jaar 1874) meldt nog velen van dit adell[ijk] geslacht onder wie twee schepenen te 's Bosch, en Jan v[an] Bruheze geb[oren] te Breda 3 Mei 1527, kannunik van den Dom te Utr[echt] 1542, idem in 1584 te Keulen, waar hij is overleden. Zie ook [De] *Nav[orscher]*, 1875.

In de 15^e en 16^e eeuw bloeiden nog takken der adellijke familie Bruheze in Riethoven en het nabij gelegen Keersop. “Adriaan v[an] Bruheze”, zegt een geschiedkundige⁷⁷, “was rentm[eeste]r van Breda. Bruheze of Bruhesen voerde tot wapen twee posthorens en een schildhoek met twee dwarsbalken”.

[Voorname inboorlingen]

... [voornamen] inboorlingen van Riethoven ... [aanzien?]lijke betrekking van Volksvertegenwoordiger of Representant onder de Bataafsche Republiek bekleed. Zij waren:

1e. **Pieter Willems**, was 7 Maart 1743 geboren op de Voort, eenige minuten zuidoostwaarts der oude parochiekerk gelegen. Hij stamde van eene oude deftige familie te Bergeik af. Zijn vader huwde te Riethoven eene welgestelde éénige dochter en vertrok toen derwaarts.

Toen P[ieter] Willems Geertrudis Rumoldina Keunen gehuwd had, vestigde hij zich als m[eeste]r timmerman en architect in het dorp te Bergeik, en genoot er steeds groot aanzien en vertrouwen. Van zijne meeste beroepsbezigheden en veelvuldige betrekkingen, die hij met eere waarnam, alsook van merkwaardige voorvallen maakte hij aantekeningen, waarvan verscheidene verloren gingen, hetwelk te bejammeren is. Hij overleed in den nacht van 25 December in den ouderdom van bijna 90 jaren. Onder de voorname inwoners van

---

⁷⁷ Mr. A. de Roever in Noordbrab[antsche] Almanak. 1891, 486.

Bergeik heb ik in mijne uitvoerige beschrijving dier Gemeente in handschrift van hem blz. 769-772 gewaagd.

... ouders uit dat dorp afstonden ...

ik niet beslissen. Jhr. Mr A.F.O. van Sasse van Ysselt gewaagt [in zijn] werk "De familie Van Grevenbroeck"⁷⁸ van Johanna Catharina Maria van Riethoven, eene brouwersdochter, 26 December 1731 te Breda gehuwd met Th. Joseph van Beeck, die in deze stad 27 Juli 1699 geboren werd en 8 Augustus 1748 overleed.

Of zij en haar geslacht, uit Riethoven afkomstig is kan ik niet beslissen.

Andere [fami]liën te Riethoven

Hieronder behoorde [de] familie Cock, ook soms Cocks, Cox genaamd. Een dezer was Secretaris der Dingbank en woonde te Broeckhoven onder Riethoven.

Mr. Hendrik Cock, ook geschreven Cocx, was in 1596 notaris en president der Schepenen. Hij had toen den ouderdom van ongeveer 60 jaren en Riethoven tot woonplaats. Waarschijnlijk behoorde tot deze geachte familie de geleerde predikheer Simon Cox, ook onder den naam van Simon van Bergeik bekend, omdat hij in dit dorp geboren is.

Als opvolger van Mr. Jacob Wachtelaar werd in 1599 Mr. Lucas Cocx wonende op het gehucht Broeckhoven.

Bij de Ding- of schepenbanken was, na die van Schout of van zijnen stadhouder, de belangrijkste betrekking die van Secretaris, daarenboven eene zeer winstgevende bediening⁷⁹. Hij bleef in 1627 secretaris toen zijn zoon, Rogier geheeten, als zoodanig benoemd is. Dit ambt heeft hij tot 1651, alzoo drie jaren na den Vrede van Munster uitgeoefend en werd toen wegens zijn katholiek geloof ontzet en de

---

⁷⁸ In Taxandria, 1901, blz. 133.

⁷⁹ Zie Beschrijving van Bergeik 1902. Hoofdstuk Regeering, p. 142. Idem blz. 125.

eerste gereformeerde secretaris God[efridus] Wijchmans aangesteld. Al zijne opvolgers tot 1821 waren ook Protestant⁸⁰.

Het Broven opgedroogd en dichtgegroeid januari 2006 (foto jb).

---

⁸⁰ Idem blz. 127.

XV Adellijke geslachten of familieën

Van Broeckhoven

Over de afkomst van het geslacht is getwist en zou uit dat van **De Roover van Stakenborg** gesproten zijn. Wegens de belangrijke diensten aan den lande bewezen verhief de koning van Spanje den baron Broeckhoven tot den grafelijken stand, erfelijk in zijne opvolgers.

Koning Leopold en de heraldieke kamer enz. in België hebben de titels van Graven De Broeckhoven erkend en tegenwoordig voeren zij gevolgelyk voortdurend met volkomen recht in Antwerpen, Brussel en elders den titel van Graaf de Bercheijck. Aldaar zijn geen gronden aan de heerlijkheid verbonden of ook nimmer geweest.

De Graven van Bercheijck hebben steeds om hunne vroom- en waardigheid een goeden klank en genieten groote achting. Toen de pandpenningen in 1658 terug betaald werden⁸¹ verloor Bercheijck enz. den naam van heerlijkheid. Men leze de Beschrijving van Bergeick 1902 op het jaar 1626 p. 33. In dit Werk komen meer feiten van Riethoven voor.

Deze inlossing geschiedde door de Staten Generaal. Sommigen melden aan de Weduwe Rogier van Broeckhoven. Denkelijk voerde het den naam naar het oud en voornaam gehucht zóó genoemd, te Riethoven.

Mr. A. de Roever te Amsterdam meldt⁸² van de familie Van Broeckhoven o.a.:

“Er bestaan twee geslachten die dezen naam dragen. Het is noodig, dat wij allereerst op hunne verschillende afkomst wijzen. Zij zijn

---

⁸¹Deze inlossing geschiedde door de Staten Generaal. Sommigen melden aan de Weduwe Rogier van Broeckhoven. Denkelijk voerde het den naam naar het oud en voornaam gehucht zóó genoemd, te Riethoven.

⁸² In Noordbr[abantsche] Almanak 1891, p. 179, door A. Sassen.

genoemd naar twee plaatsjes Broekhoven, beiden in de Meierij van Den Bosch gelegen. Het eene ligt onder de gemeente Tilburg. ... Aan dit goed ontleent de familie, die in een schildhoofd een loopenden leeuw voerde, haren naam.

Het andere geslacht heeft zijnen naam gekregen van het gehucht Broekhoven in de parochie van Riethoven gelegen. (Schepenacte van 's Bosch 1474, deel LXIX, blz. 220).

De geslachtlijst dezer familie die hare trouw aan de zaak des Konings van Spanje met het graafschap Bergeijck en de baronnie Putte beloofd zag, is in extenso opgenomen in *Suite du Supplement au Nobiliaire des Pays-Bas et du Comte de Bourgogne, 1661-1686*. Malines⁸³ 1779, pages 59-90, terwijl twee adelsdiplomen, waarin tegelijkertijd de afkomst van den dignitaris wordt opgegeven, zijn afgedrukt bij Butkens, *Trophées de Brab[ant]*, Tome II, pag. 113, 135.

De ... hoog aanzien ... [van]

dit geslacht, waarvan 10 Februari [1607 bij] diploma van Keizer Rudolph II in den adelstand werden opgenomen [de] kinderen van Hendrick van Broeckhoven, schepen te 's Hertogenbosch 157...- 1602 en rentmeester der Staten van Brabant.

Riethoven was leenroerig aan de heerlijkheid Herlaer, welke gedurende eeuwen in 't bezit van het geslacht Van Hoorne is geweest; de afstamming van de familie van Bruheze uit dat stamhuis wordt erkend, terwijl in de XV^{de} en de XVI^{de} eeuw nog takken der familie Bruheze in Riethoven en het nabij gelegen Keerschop bloeiden.

Ten behoeve van Jean Baptist Broeckhoven werd een gefingeerd⁸⁴ goed Bercheijck tot baronie verheven, den 1 Januari 1665, en hoe wel in 1667 nog niet door hem voldaan was aan de bepaling, in dat diploma vervat, dat de nieuwe 'baron du nom de Bercheyck' leengoederen in het hertogdom gelegen, zou koopen en doopen met den bijnaam van

---

⁸³ Mechelen, jb.

⁸⁴ Sedert 1665 behoorde Riethoven, met Westerhoven, Borkel en Schaft, onder de Heerlijkheid Bergeik.

zijn geslacht, werd bij diploma van 9 December van dat jaar Bercheijck tot graafschap verheven, en Jean Baptist met al zijne afstammelingen in den rang der boergonsche graven opgenomen.”⁸⁵.

Staat in de kantlijn:

... heid waren ... .. Broekhovens later tot Graven verheven, welke titel de Afstammelingen nog met recht voeren; want zij zijn als zoodanig door de Belgische Regeering en door de geleerde Genootschappen erkend. Voortdurend schrijven zij *Graaf van* of *Comte de Bergeijck*.

Om alle wapens of zegels van hunne menigvuldige takken of geslachten bijeen te brengen of hier te vermelden ware eene moeilijke taak. Ik noteer echter: J. de Brouhoven's de Bergeijck, administrateur d'une fondation instituée en l'église de Leefdael et augmentée par messire Philippe Helmans Seigneur de Leefdael zegelt in 1787 met drie molenijzers.

Het ovaal schild is getopt met kroon van ... paarlen, waarvan drie uitsteken. Schildhouders: drie aanzierende leeuwen. Zonder legende. Cachet in rood was. Zie J.Th. de Raedt. Armoiries des Pays-Bas etc. Supplement IV, 411, contenen: Les Comtes et Seigneurs de Brouhoven van Bergeijck. Het zegel enz. als boven.

Monument voor Rythovius op Walik

---

⁸⁵ Mr. A. de Roever meldt nagenoeg hetzelfde in Noordbrabantische Almanak 1891, 479.

XVI Bierbrouwenrijen. Fabrieken.

Behalve landbouw werd de linnenweverij hier vele eeuwen zeer druk uitgeoefend. Voor korteren duur bestonden er menigmaal andere fabrieken en trafieken. Men vond er eene lakenfabriek in de eerste helft der 19^e eeuw alsmede een kousenweverij.

De eerste sigarenfabriek is er in 1902 opgericht; terwijl er nu sedert eenige jaren eene wasbleekerij bestaat. Eene room-fabriek of melkerij is in 18[95 of '96] opgericht.⁸⁶

Het getal bierbrouwerijen, die hier in den loop der eeuwen bestonden is niet met zekerheid bekend. Toch kan men van twee gewagen. Een dezer werd reeds van ouden tijd nabij de nog bestaande parochiekerk gevonden met eene goede woning voor den brouwer. Eene schepenakte van Bergeik van 1714⁸⁷ meldt desaangaande: 'het oud woonhuijs de Brouwerije, alsmede den hoff daarbij gelegen tot *de Schans gelijk den Kerckhof toe*, staande en geleegeen aan en by de parochiekercke van Rijdthoven.'

[Waar ...] en de brouwerij zich oudtijds hebben bevonden is gansch onbekend of zelfs bij overlevering niet aan te duiden. Nog bestaat thans hier de bierbrouwerij met woonhuis daarnaast. Deze bierbrouwerij is heden de eenige in de gemeente, waarin gebrouwen wordt. Door den gezegden hof is vermoedelijk een terrein te verstaan, dat gelegen is ten zuiden der kerk tusschen deze en de brouwerij. Dit perceel was in de laatste jaren tuin, boomgaard of akkerland.

Bij gelegendheid van den aanleg der baan voor een kunstweg [werden funda]menten van een vroeger gebouw in dezen gewezen tuin uitgegraven.

---

⁸⁶ Een handkracht boterfabriekje, gevestigd in een voormalige leerlooierij (jb).

⁸⁷ Beschrijving van Bergeik blz. 10.

Eene andere bierbrouwerij stond op de Voort aan eenen kruisweg. In het soliede woonhuis is steeds herberg, logement en afspanning uitgeoefend. Tijdens den drukken doortocht van zware karvrachten van 's Hertogenbosch naar België was het eene geliefde pleisterplaats voor de voerlieden.

De gebouwen zijn in 1824 afgebroken, de bouwstoffen door den welgestelden haarteut Wouter Schoone uit Bergeik naar diens geboorteplaats vervoerd en daarmede in de dorpskom noordwaarts bij de parochiekerk van het Hof een burgerhuis gebouwd wat het te Riethoven afgebrokene evenaart. Ter plaatse waar het te Riethoven stond is in 1865 weder een kleiner huis gebouwd. Dit is in 1900 afgebrand en ook op nieuw opgebouwd. De eigenaar J. Smets geheeten oefent daarin smederij en herberg uit.

Geneesheren

Men leest slechts van een geneesheer of heelmester die te Riethoven gevestigd of woonachtig is geweest. Deze was meester Henrick Coninx en bezat alhier althans in de eerste helft der zeventiende eeuw een huis, waarvan hij in 1664 nog eigenaar genoemd wordt. Eene Schepenakte van Bergeik van dat jaar betitelt hem als doctor in de medicijnen. In de aangrenzende dorpen scheen des tijds geen docter gevestigd te zijn.⁸⁸

Boerderij op Walik met kruis in de gevel als herinnering aan de geboorteplaats van bisschop Rythovius. Januari 2006 (foto jb).

---

⁸⁸ Vergelijk: Beschrijving van Bergeik 1902 blz. 377.

XVII [Zoenbrieven]

In ... had Matheus Coppens te Riethoven ter dood gebracht Peter Stapparts. Arbiters of Scheidsmannen deden na rijp beraad of zoenen op vrede:

Die misdadig zal moeten celebreeen ter eere Gods en tot lafenis der ziel vierdehalf honderd zielmissen en een groot dertigste maandstond en dat hij zal moeten geven in de kerk van Rythoven een tortijs, dat is flambouw.

Item dat die misdadige voor dien voetval in die kerk zal geven twee waskaarsen, elk van 3 ons was, zetten of doen zetten die een voor dat eerwaardig Sacrament, die andere voor dat beeld van Onze Lieve Vrouw.

Item want dat nog niet genoeg is, zal de misdadige gaan en bezwaren een bedevaart tot Rome voor de heilige Apostelen Petrus en Paulus, maar is geaccordeerd dat hij voor die bevaart geven en bezorgen zal moeten in handen van de vrienden des dooden negen zoengulden en daarmede zal hij volstaan.

Item nog zal die misdadige gaan en bezwaren eene bedevaart voor het heilige Bloed te Wilsenaken, welke bevaart bij de arbiters bekeerd is in eene bevaart voor het H. Bloed te Bocxtel en te geven in handen van de vrienden voors[egde] twee Rijns[ulden] à 20 st[uiver] het stuk, die hij zelf gaan en be[z]waren moet, behoudelijk hij ziek of krank was, dat hij ze binnen niet gegaan kon, zal hij volstaan gelijk voors[egt] is.

Item is uitgesproken dat die misdadige gaan zal een bevaart voor de heilige Driekoningen te Trier. Hem is geordonneerd bij de arbiters van het uitblijven van den misdadige,
... dat hij ...

ven uit ... banken van B[ercheijk?] ...

uitgescheiden Schaft en Borkel ...

maar nochtans dat hij niet ...

mogen wonen tot ...

kel, uitgescheiden ook, was ...

hij wel zal mogen door de ...

bank van Bercheijck, drinken een kan biers en gaan als dan zijns weegs.

Item ingeval hij aan de vierschaar te Bercheijck te doen had, te weten iemand aan te spreken of zijn brieven te lezen, dat zal hij eens mogen doen en alsdan zijn zaken en moeten bemachtigen. Insgelijks zal hij blijven uit het dorp van Oirle, Oerle of Oers en van Velthoven al in der manieren voorschr[even].

Item zal de misdadige tot eeuwigen dage blijven uit de huizen en herbergen waar dat de vrienden van Peter Stapperts zitten en drinken of verkeereren en den misdadige zelf in eenige herberg was en de vrienden des dooden bij hem kwamen, mag hij blijven zitten, ist dat hem geleeft, is uitgesproken, dat hij betalen zal in handen van de vrienden 80 zoengl. in 3 termijnen binnen jaars van 17 weken tot 17 weken, in handen daar men hem heisen zal op het heilig kruisaltaar in de kerk van Rijthoven.

Als borgen waren Jan Dullarts en Jan Gijben, welke beloofden al de voorgenoemde punten te voldoen, bijaldien ... die niet volbracht.

Deze zoenbrief is de oudste in de Schepenakte van de dingbank te Bergeik, waaronder Riethoven behoorde. Gezegde acte van 26 December 1523 is de oudste zoenbrief der dingbank.

Een dergelijke andere dateert van 12 Juli 1601 en is van dezen inhoud:

Adriaan Truijdens Cuijpers had Jan Henricx ter dood gebracht en na de kwetsuur bekomen te hebben bekende de later aflijvige voor zijnen pastoor den schuldige die misdaad, na minnelijke verzoening van goede mannen van twee scheidsrechters, te vergeven. Door den eenigen broeder van den doode, Willem Henricx genaamd, met zijne moeder en bloedverwanten moest voldaan worden aan de volgende punten:

Vooreerst te betalen alle funeralia of doodskosten des aflijvige met den requiëm en de uitvaart en de onkosten van wege zijne vrienden op den dag der verzoening gedaan en nog te spijsden (aalmoes geven) een half mud rogge in brood tot behoef der heilige

geestkinderen (armkinderen) binnen Rijthoven met een behoorlijk voetgeval te doen op eerstkomenden Zondag na Onzer Liever Vrouwen Hemelvaartdag, wezende den 19^e dag van Augustus 1601 in lijnwaten (linnen) kleederen blootshoofd, in zijn handen hebbende eene brandende waskaars, een pond zwaar, voor de hoogmis, daarmede komende in de kerk te Rijthoven en knielende achter in de kerk en zijn gebed sprekende [om]trent in 't midden der kerk en nog eens knielende voor het heilig kruisaltaar, alwaar alsdan de voors[egde] kaars zal offeren en waar dan ook eenige an[deren], de vrienden des aflijvige hem zullen ontvangen en zijn misdaad vergeven, onder voorwaarde ook te doen stellen aan de grafplaats des dooden een steenen kruis naar vereischte en staat des aflijvige en een houten kruis ter plaatse waar die vrienden het ordineeren zullen van hard hout, tien voet lang en een voet breed; mits ook de vrienden altijd te wijken in wegen en herbergen, waar zij eerst in zijn, ten zij bij consent; mits ook na het voors[egde] voetgeval hem te absenteeren uit het dorp Rijthoven twee jaar lang en voorts nog een' brief te geven aan den broeder des aflijvige voor een goede profitable twaalf zoengulden om ze bij hem gedistribueerd te worden ter plaatse waar hem gelieven zal. Achtervolgens deze verzoening is gecompareerd Willem Henricxs met zijne vrienden en magen 19 Augustus 1601 en hebben Adriaan, den schuldige vergeven om de passie en lijden ons Heeren Jesu Christi zijne misdaad, in tegenwoordigheid der Schepenen Jacob Cornelisz. en Gijsbrecht Martens.

De overige zoenbrieven onder de protocollen der Bergeiksche Dingbank zijn van 27 September 1524, 17 Maart en 20 October 1598. Tot ongeveer het jaar 1600 kon in ... van Den Bosch de misdadiger voor doodslag van den Heer des Lands gratie bekomen, wanneer hij zich met de nabestaanden of erven van den verslagene verstaan had. Voor gemeld jaar komen in de protocollen der verschillende Schepenbanken in de Bossche Meierij 1600 zoenbrieven voor.⁸⁹

---

⁸⁹ Onze Beschrijving van Bergeik, uitgave door het Prov[inciaal] Genootschap te 's Bosch, blz. 90.